

RANKAVIS KLEON

ÚJ GÖRÖG DRÁMÁJA.

TÉLFY IVÁN

É. TAGTÖL

BUDAPEST, 1879.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVSIADÓ-HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

Rankavis Kleon ujjörög drámája.

(Olvastatott a m. t. Akadémia 1878. június 3-án tartott ülésében.)

Tavaly megjelent Athénben, görög nyelven, egy dráma költemény, mely nemcsak Görögországban, hanem másutt is hol görög irodalmi termékeket olvasnak, nagy feltűnés okozója lön.

A költemény címe: »*Julián a hitszakadár*« (Ἰουλιανὸς ὁ Παράβητης.) Szerzője pedig Rankavis Kleon, Görögország főkonzula Bukarestben, a ki az egész művelt világtól tisztel Rankavis Sándornak, a híres régésznek, költőnek, állam férfinak, tanárnak és diplomatának a fia.

Az előbbi években irt egy értekezést a homéri korszak magánéletéről s több lyrai költeményt, melyek eredetiségök által tündökölnék. Ezek közül nyolcz találtatik a Tepharikis. által kiadott ujjörög Parnassusban. *Πάροισσος ἢ ἀπάνθισμα τῶν ἐκλεκτοτέρων τριετίων τῆς νέας ἑλληνικῆς ποιήσεως* (Athén, 1868.)

Drámai költeményének előszavában elmondja, hogy az Ó-szövetségben foglalt dolgokat zsidó-mythusoknak tartja melyek keletkezésök korának allegorikai alakban nyíltak nézeteit s tévelyeit mutatják.

Gyermekkorában e mythusok tartalmát valóságának tartá Rankavis Kleon; de lassankint kételkedni kezdett. Nyugtalanlanságába könyvek halmazához fordult. Tanulta a csillagászatot, földtant, physikát, palaeontológiát, összehasonlító boncztant, a fölfedezések és vallások történetét, a bölcsészett. Így szétosztalak egymásután kételyei, s az eszményi szép,

az általános jó, az igazság bájolák el gyászoló szemeit. *Τὸ ἰδαντὸν κάλλος, τὸ ἀπολύθως ἀγαθὸν, ἢ ἀλήθεια ἐμάγευσαν τοὺς περιθωύοντας ἡμῶν ὀφθαλμούς.* Ezekben látta pedig az istenség nyilvánulásait. S buslakodó szívvel sajnálta a gyermekeket, hogy vallási mythusokat kell tanulniok, melyektől oly nehezen szabadulnak meg, felüött korokban is. Ha e mythusok helyett a különféle tudományok által fölfedezett igazságokkal ismerkednének meg; ha arra taníttatnának, hogy létezik valamely örök, véghetetlen, igazságos, igaz, szép, mindenható erő, mely a mindenség oka s tőlünk isteni sajátságainak utánzását követeli; akkor, mondja Rankavis Kleon, magasabban állna a tudomány, a haladás. Az ő eszményi társadalmában mindenütt egyetértés, tanulás, jólét uralkodnék. Ez volna szerinte az emberiség haladása.

Hogy eszméit alakba öntse, Julián császár nagyszerű személyét választotta drámájának hőseül, a ki hasonlóról ábrázozék.

A dráma öt részből áll.

Engedje meg a t. Akadémia, hogy azt ismertessem.

ELSŐ RÉSZ.

A színpad Konstantin piaczat ábrázolja Konstantinápolyban; a háttérben a piacot környező oszlopcsarnok terjed el. Az oszlopok között szobrok látszanak. A közepén szökőkút, melynek főalakja Krisztus, mellékalakja Dániel próféta az oroszlánokkal. Jobbról áll egy obelisk. Még távolabb látszanak kertek, templomok, nyaralók és a Bosporus.

A piacon vannak polgárok, nők, orthodox, arián, donatista papok és sok más ember.

A polgárok panaszkodnak: Isten elhagyott minket bűneink miatt. Itthon hihetetlen romlottság, jogtalankodás, zsarnokság. A birodalmon kívül háboru, csapás csa pástra Ázsia, a császárság jobb karja, el van vágva. A saracénok elpusztíták Arábia és Egyiptom nagy részét. A hadsereg pedig eszik és iszik s együtt rabol az ellenséggel. A tiszték még rosszabbak. Palotákban laknak, nőktől környezetetve s jaj annak, a ki elrejtí elölök a kinéseit. Nincs többé erős kar, mely a szétvált tagokat összetartsa. Mindenütt gyilkosság, vérontás, siralom, hanyatlás. S bármerre tekintesz, kémeket látsz, kiket az udvaroncok jól fizetnek. Ezek mindennek az okai. Az udvar a mi bajaink forrása. A hivatalnokok, inasok, szakácsok, lovászok ezrei henyélnek s dözszölnek, de ki is szívják az utolsó véresöppet a birodalom ereiből. S mik voltak előbb? Elvetemültek s tolvajok, kik az udvaroncoktól drága pénzen vették meg állásaikat. S most százsorta többet rabolnak; az árvákat megfosztják száraz kenyerektől, s az özvegyek rongyait elárverezik. A császár pedig mindezt látja és tűri. Papok

és szerzetesek körében vallási kérdésekkel bajlódik, megfélekezvén a szerencsétlenek millióiról, kiket Isten reábizott. S helyet'e az eunuchok s hizelgők uralkodnak, élőkön az átkozott Eusebiussal, e megtestesült sátánnal.

Egy aggastyán hozzájok lép s így szól:

Gyermekeim, ti megfélekeztek arról, hogy ma a kövek is hallanak. Vagy talán idő előtt vágytok a paradicsom boldogsága után? Hagyjatok föl e beszédekkel. Napjainkban az egyedüli biztosság a hallgatás.

Egy polgár: A halál hallgatása. A csapások minden neme összezúzott minket. Élet ez? A kereskedés pang, a szántóföldek elpusztultak s napról napra várjuk a világ végét. De mi magunk vagyunk szenvedéseink okai, mivel zúgolódás nélkül tűrjük.

Aggastyán: Voltak már ilyen idők, midőn elveszettek látszott a birodalom. De Konstantin császár talált egy óvszert. Megváltoztatta a vallást; trónra ültette a keresztyénséget; s a birodalom újra fölvirágozott; de halála után föltűnt az új hit tehetetlensége s valódi természete. Testvér gyilkolta a testvért s az új hit különféle felekezetei mint a legdühösebb ellenségek marcangolták egymást. S ez idézi elő romlásunkat. A számos hitfelekezet mindegyike saját fogalma szerint magyarázta a megmagyarázhatatlant, s a legborzasztóbb büntetésre méltóknak kiáltotta ki a másvéleményűeket. Az emberek, a papok vérszomjazó vadállatokká változtak át. Akkor kezdődtek egyrészt az öldöklések és üldözések, másrészt az zsinatok. Mindennap más hitágazatokat kovácsoltak s az előbbieket kiátkozták. A kiket ma fölakasztottak, holnap szentekké nyilvánították. A harmincz utolsó év alatt több keresztyén öletett meg egymás által, mint azoknak a száma, kiket a bálványimádók végeztek ki. S mind ennek az okai a tudatlan, babonás papok. Mint farkasok csordái megrohanják az embereket, hogy felekezetökre térítsék. Erővel megkeresztelik az öregeket, asszonyokat, csecsemőket, s megölik az ellenszegülőket.

Az asszonyok szidják e beszédeért az aggastyánt, keresztet vetnek magokra s távoznak; őket követi a többi nép is.

Az aggastyán látván, hogy a népen keresztül papok törnek utat magoknak a piacz felé, visszavonul egy szobor mögé.

Megjelen négy orthodox pap s egymást fölváltva szól a néphez: Istentelen emberek esznek meg titeket. Reszkessetek a pokol tüztől, melyben a hitszakadárok örökre égni fognak. Az igazság mellettünk van. Mi vagyunk az igazhíttű egyház. Mi kaptuk az apostoloktól és prófétáktól az Isten ígését. Csak semmirevaló emberek merik Krisztus istenségét tagadni, s azt mondani, hogy volt idő, mikor ő még nem létezett; hogy ő csak kölesözött fényvel ragyog; hogy ő csak látható visszautkrözése a láthatatlan tökélynek.

Most három arianus pap szólítja meg a népet. Kerüljétek az ámitást, a szakadást; ne hallgassatok a kuruzslókra. Azt mondják, mi megtámadjuk Krisztus istenségét; de ők magának az Istennek istenségét támadják meg. Ha a fiú egyenlő az atyával, akkor ez megszűnik egyedüli Isten lenni s így polytheisták vagyunk.

Orthodox papok: Nekünk van igazunk.

Arianus papok: Egyedül mi hirdetjük az igazságot.

Kölesönös szemrehányásaik után donatista papok jönnek s fölváltva így szólnak: Keresztyének! ezek mindannyian csalók. Európa összes papjai s püspökei bitorlók. Az igazság csak Afrikának egyik zugában találtatik, nálunk a donatistáknál. Mi őriztük meg tisztán a hitet és hagyományt. Jöjjetek hozzánk, a kik üdvözülni kívántok; máskép rettegjétek a sátán körmeitől.

Orthodox és arianus papok: Kerüljétek a korbácsolni valókat, a sirrablókat. Gonosz tetteiktől visszaborzad a világ. Saját felekezetök tizenhatszáz pártra szakadt.

Donatista pap: A tiétek pedig háromszázra.

Orthodox pap: Hazudnak. Kerüljétek, mint a döghalált.

Donatista papok: Éljen a hit! Téged Isten dicsérünk.

Ἰησοῦ ἡ ἀπορία! δόξα σοι Θεε!

Erre karddal és bottal támadják meg a többi papokat, a kik rémülten megfutnak. Némelyek közülök sebesülten összerogynak. Nagy zaj és zavar.

Midőn mindannyian eltávoztak, előlép ismét az aggastyán s így szól: Ímé, ez a vallás, mely egyetértésre és sze-

retetre tanít! Ez az a gyógyszer, mely a romlásnak indult világot megmentse!

*Ἴδὸν ἢ θρησκεία ἢ διδάσκειν τὴν ἀνάσσειν καὶ ἀγέ-
την! . . . Ἴδὸν τὸ φάρμακον, τὸ ἐλκεχθὲν, ἵνα οὕτως τὸν
φθειρόμενον κόσμον!*

Midőn így töprenkedik, megszólítja őt Theognis, egy athéni ifjú:

Atyám! Még nincs talán mindennek vége. Én ismerlek egy elemet, mely a birodalom ereibe öntetvén, föltámaszthatná s azt eszközölhetné, mit a keresztyénség siker nélkül kísérlett meg.

*Πάτερ! τὸ πᾶν οὐκ ἀπόλετο ἴσως. Ἐγὼ γνωρίζω στοι-
χεῖον, ὅπερ, χεόμενον εἰς τὰς φλέβας τοῦ Κράτους ἠδύνατο
ἀληθῶς ζωογονῆσαι αὐτὸ καὶ ποιῆσαι ὅ τι ἐδοκίμασε καὶ οὐ
κατόρθωσεν ὁ χριστιανισμός.*

Ez az elem, folytatja, a hellenismus. Abban rejlenek a halhatatlanság esalhatatlan csirái: a hazafiság, a lángész.

*Τὸ στοιχεῖον τοῦτό ἐστιν ὁ Ἑλληνισμός! Ἐν αὐτῷ
ἰπάρχουσιν ἀθανασίας ἀλάνθαστα σπέρματα, ὁ πατριωτισ-
μός καὶ ἡ μεγαλοφυΐα.*

Tekints Hellasra! Elmultak ugyan dicső napjai; de a föld, mely a hajdani hősokeket táplálta, él még. S a meddig anyák vannak, gyermekek is születnek. A hamu alól uj lét kezd már csirázni. Athénben virágoznak a bölcsészeti iskolák. Hellas mozog s előbb-utóbb föltámad, mialatt Róma mindinkább hanyatlik. Ha találkoznék valamely nagy lángész, hogy e két ellentétes elemet, a rómaiságot és hellenismust, mint a testet a lélekkel, az anyagot a szellemmel, egybekötethetné, akkor meg lehetne menteni e nagy birodalmat.

Ezalatt a nép lassankint gyülekezik az aggastyán és Theognis köré.

Theognis folytatja: Julián herceg neve híres már Athénben s másutt. Testtel lélekkel görög lévén, bomlokán viseli a lángész jellegét. Életét a bölcsészek iskoláiban tölti s a kik hallják, bámulják roppant eszét. Ezeren és ezeren csődülnek oda a föld minden tájáról, hogy őt ismerjék. A régi vallás hívei uj reményekre lángolnak föl, azt gondolva, hogy ő állí-

taudja vissza az Olympust s nagy görög birodalmat alapítand Keleten.

Aggastyán: Julián az egyedüli utódja Konstantinnak s a trón örököse. Nagyon feltűnő dolog tehát, hogy még él. Összes rokonai már s tavaly a fivére is örök nyugalomra küldettek s bizonyosan az ő órája is közelg, főleg ha oly tulajdonságokkal van fölrüházva, melyek napjainkban annyira veszélyesek.

A nép közöl előlép kísérőivel Alysis Pál, a kém, s elfogatja az aggastyánt.

A nép keresztet vet magára s elszéled. —

Eddig prózában beszéltek a szereplők.

Innen kezdve a költemény hat lábú jambusokban van írva, melyek azonban nem a hangmenyiség, hanem a hangsúly szerint méretnek.

A jelenet változik. Eusébia császárné a trónon ül, termében. Előtte állnak udvarhölgyek, főrangú urak, eunuchok. Nagy sietséggel jön be Kassiope, a császárné komornája, háromszor mélyen meghajtja magát s a császárné kérdésére súg valamit a fülébe. Erre a császárné elbocsátja a többieket s egyedül maradván Kassiopéval, mondja: Végre egy havi túrelmetlen vágyaim után, boldog órát küld az Isten. De hol van ő? hol késik?

Kassiope: Ő nyomban itt lesz; háromszor fog kopogni azon az ismeretes ajtócskán.

A császárné bizalmasan beszél Kassiopéval, ki gyermekége óta Thessalonikában játszótársa volt, s ki egyedül ismeri urnője szívének titkait. Eusebia utálja az udvart, mely teli van alakoskodó hízolgökökkel, ocsmány emberekkel.

Midőn Konstantius nőül vette, két árva herceglőt talált az udvarnál, Gallust és Juliánt, kik ott a legdurvább bánásmódban részesültek. Ő könnyörült rajtok s csak nekik élt. De Gallus gondtalan, könnyelmű, állhatatlan volt; ellenben Julián komolyan bölcsészeti tanulmányokra adta magát s gondolatait, nézeteit mindig a császárnéval közölte; s ez nemcsak tisztelettel viselteték az ő lángesze, nemcsak lelke iránt, hanem lassankint érezni kezdé, hogy anyai szeretete szívét támadja meg, mert az szerelemmé változott át. — Mi-

után Gallust az udvaroncok megölték, Eusebia megmentendő Juliánt, alattomban Athénbe küldte, hogy ott biztos-ágban maradjon. De most az nyugtalanítja szívét, hogy nem láthatja, hogy nem tudja, mikép folynak dolgai. —

Három kopogás hallatszik a kis ajtón; Kassiope sietve beocsátja Majúmast, az eunuchot, kit a császárné Athébe küldött vala, hogy hírt hozzon Juliánról.

Majúmas, a mint elbeszéli, Athénben mindenütt fehér, nagy, esztelen palotákat, az utczákon több szobrot, mint embert látott, melyek, mert bálványszobrok, haraggal töltik el a keresztyéneket s ideje volna már oda is bakót küldeni, hogy zúzza össze ezeket az istentelen köveket. Az emberek ott ölnyi hosszú szakállt s lábíg érő köpenyt viselnek, hallgatag járkálnak ide s tova, mintha a természet legmélyebb titkainak megoldásán töprenkedőcnék.

S az én díszes ruháimat közönynyel nézték azok a neveletlen barmok.

*Καὶ τὰ ἐνδύματά μου ταῦτα τὰ κομψὰ
Τ' ἀπαίδευτα ἐκείνα κτήνη ἔβλεπον
Μετ' ἀδιαφορίας.*

Azután az Akropolisról is cseveg valamit; de a császárné félbeszakítja s kérdezi, nem látta-e a herceget? Igen, válaszol szokott szöbbségével, Majúmas. Megtaláltam őt bölcs emberek társaságában. Mindannyian el voltak ragadtatva beszédoi által. Azt mondták, ő fogja Hellast régi dicsőségére fölemelni. A nők is mind belebolondultak. S egyikök meg is sebesítette az ő szívét. Atyját Lysicratesnek hívják, a ki dús-gazdag előkelő ur Athénben. De szép is ám a leány.

Eusebia: Hát szebb talán, mint én?

Majúmas: Azt nem mondom. Császárné csak egy van.

Eusebia: Takarodjál szemeim elől, gonosz áruló!

Majúmas háromszor leborul s remegve távozik.

— Mit vétett a szegény? kérdezi Kassiope.

Eusebia: Könnyörtelenül törte meg szívemet, midőn oly hidegen monda, hogy Julián mást szeret, mást imád. Bárha széttéphetném az egész emberiséget, hogy vérének tavában

úszva, lehűtsem a borzasztó lángot, mely egész valómat emészti. — Te nem tudod, hány vihart rejt magában a szerető szív. — Tudod, mi a féltékenység? Ez a könnyörtelen betegség szerteszt rongyokra tépi lelkeinket, vérünkben táplálkozik, mindenba nyughatatlanul új kínokat talál, mihelyt a régivel nem gondolunk, mindenből fájdalmat farag, mindent, mi érzeményeinkben kedves, összegyűjt s kegyetlenül benső valónkban összezúz.

Ἐννοῖς

*Τί ἔστιν ἡ ζήλεια; τὴν φαιδαναν
Τὴν ἄσπλαγχρον γνωρίζεις, τὴν στασιάζουσαν
Κ' εἰς ῥάκη διασπῶσαν τὴν ψυχὴν ἡμῶν,
Τὴν τροφομένην ἐκ τοῦ αἵματος ἡμῶν,
Καὶ ἀκαμάτως ἐφρευρίζουσαν ἀεὶ
Βασάνους νίας, αἶμα συνεθίσουμεν
Τὰς παλαιάς, τὴν πάντα μεταβάλλουσαν
Εἰς ὄργανα ὀδύνης, τὴν ἀθροίζουσαν
Ἡμῶν τὰ φίλα πάντα σνιασθήματα,
Κ' ἐντὸς ἡμῶν βαρβάρως καταθραύουσαν;*

És nem tudod, hogy a szelid, jámborszívű, derék, fokokint vérszomjazó, embertelen vadállattá is változik, libegve gyilkolás, ölés, halál után?

*Οὐκ ἐννοῖς πῶς πρῶτος, ἥπιος, καλὸς
Συνήθως ὄν τις, βαθυφθὸν ἀλλάσσειται
Εἰς θῆρα αἰμοβόρον, καὶ ἀπείθροπον,
Διφῶντα φόνους καὶ θανάτους καὶ σφαγῆς;*

Egyetlen egy vágy ég most bennem, folytatja Eusebia; Julián szerelmét eloltani. Ezért azonnal vis-zahivatam Görögországból. Épen most van a császár fogadási órája s a tanács egybegyűl. —

A következő jelenetben lájuk a tróntermet. Közepén drágakövekkel kirakott nagy aranykereszt függ a mennyezet-ről. Háttérben van a trón s előtte két aranyoroszlán. Jobbról bejön a császár kísérete: apródok, a tábornagy (πρωτοστράτωρ) kihúzott karddal, Eusebius, a főudvarmester (μέγας δομέστιχος), Salustius, a palota kormányzója (ὑπαρχος τῆς ἀλλῆς), a főruhatárnok (πρωτοβεστιάριος), a nagyherczeg (μέγας

δούξ, második rang a császár után), a főlevéltárnok (*μέγας γραμματικός*), a főhadvezér (*μέγας στρατοπεδάρχης*), a palota gondnok (*χορηγός οπαλάτης*), a rpecsétő (*παραχωρήσιμος τῆς σφραγίδος*), a legfelsőbb bíró (*μέγας παπίας*), a szövetséges hadak vezére (*μέγας ἐταιριάρχης*), az első titkár (*πρωτοσηζήτης*), a titkos tanácsos (*μυστικός*), Valens, az arianusok püspöke, arianus papok, hírnökök.

Konstantius, a császár, a trónra lép. Mellette Eusebius, a főudvarmester áll meg, Valens, a püspök, a színpad jobb oldalán ül le; a többiek háta mögött állnak. Szemközt vannak a hírnökök.

Ez utóbbiak kiáltanak: Számos jó évekre nyujtsa ki az Isten igazságos uralkodását.

A többiek ezt ismétlik.

A főruhatárnok hívására bejönnek a másodrendű méltóságok: a hajóhad főnöke (*μέγας δρογγάριος τοῦ στόλου*), az udvar nevelési főnöke (*τάταξ τῆς αἰλῆς*), a főbiztos (*μέγας τζαούσιος*), a főpénztárnok (*χορηγός*), a sólymok főmestere (*πρωτοτετρακάριος*), a hadbíró (*ζήτηξ τοῦ φασάτου*), a lovaság vezére (*πρωταλλαγάτωρ*), kik a trón előtt mélyen meghajtván magokat, a többiek mögé vonulnak.

Utánok bejönnek az alsóbb rangú udvari hivatalnokok. Ezek között Alysis Pál, a főkém, és társai; azután Majúmas s más eunuchok, borbélyok, lovászok, szakácsok stb., kik szintén földig borulván a trón előtt, a többiek mögött állnak meg.

Balról bejön Eusebia császárné apródok, udvarhölgyek s Kassiope kíséretében; a trónra lép s megáll Konstantius mellett. Kisérete a hírnökök háta mögött foglal állást.

A császár örömét fejezi ki, hogy Pál patriarcha helyett, kinek a népben nagy pártja volt, Valens arianus püspök tanácsára Macedonius jutott a patriarcha trónjára. De hallom, folytatja, hogy Pál elfogatásakor nehányan megölettek.

Salustius, a palota kormányzója, közbeszól: Háromezer ártatlan embert öltek meg!

Erre szükség volt, mondja Valens, nehogy a nép föllázdjon. Az előbbi patriarchát pedig a praetor saját kezével fojtotta meg.

A sokaság visszaborzad, de a császár helyesli a dolgot; s azután kérdi: mennyire baladt az ariánusi hit a tartományokban?

Valens azt válaszolja, hogy miglen Athanasius, az alexandriai püspök életben marad, semmit sem használnak a császár rendeletei. Azért meg kell öletni ezt az embert is.

Konstantius: Legyen. De ha Alexandriát ez által baj éri, azt nagyon fogom fájlalni; mert az koronámnak valóságos gyémántja.

Salustius: Ne engedd meg ők császár, ezt az embertelenséget. Nincs jogunk, hogy üllözések s gyilkolások által adjunk hitoktatást a legszánandóbb sokaságnak.

*Ἄλλ' οὐδ' ἡμῖν ἐδόθη τὸ δικαίωμα
διὰ σφαγῶν διδάσκειν καὶ καταδρομῶν
κατέχουσιν τὰ πλήθη τὰ τρισάθλια.*

Üdvözítőnk szeretetet s egyetértést jött hirdetni a földre. Mi pedig csupa véres áldozatokat hozunk neki. Szived, óh császár, jó és istenfélő; de vak tanácsosaid megvakítanak téged is. Tagadd meg ezeknek borzasztó tervétől jóváhagyásodat

A császár sajnálkozik ugyan e vérontásokon; de nagyobbra becsüli a közjót.

Azután kérdezősködik az ellenségek állásáról.

Az udvaroncok válaszai szerint Sapor, a perzsák fejedelme, visszavonult a birodalom keleti részéről, mert fél a nagy császártól. Észak felé is tiszta a határ. A Rajnánál is megverettek a gallusok; s kár, hogy Sylvanus még mindig ott tartja központosítva a nagy hadsereget, mert azt mondják, hogy nagyravágyó tervei vannak.

A császár hisz a rágalomnak s parancsot ad Sylvanus visszahívására.

Ekkor fölkiált Salustius: Mindannyian hazudnak. Téged elaltatnak; holott az egész birodalom romlásnak indul. A perzsák már elragadták Mesopotamiát; az arabok pusztítják Egyiptomot.

Az udvaroncok tagadják ezt, mire a császár parancsot ad, hogy dobják börtönbe Salustius. De e közben jönnek a

birodalom különféle tájairól egymásután hiraökök, kik mindannyian megerősítik Salustius állításait.

A császár bocsánatot kér Salustiustól, kit már az örök körülvettek vala.

Salustius azt tanácsolja a császárnak, hogy maga álljon Ázsiában a hadsereg élére s máshová is hű hadvezéreket küldjön a külmegetadások ellen.

Eusebia császárnő egyetért Salustiussal. Hogy a dolgok ennyire jutottak, így szól férjéhez, ennek a főoka az, mivel egészen elhanyagoltad a közügyeket. Máshová pedig olyan hadvezért küldj, ki méltó képviselő s trónod részese legyen, hogy bíborodnak egész fényét visszasugároztassa. Van egy virágzó ifjúságú ártatlan rokonod, a ki a földnek ismeretlen zugában száműzve keserg. Hívd el őt; ruházd föl bíboroddal; fogadd segéd társul. Ő a birodalomért s a te dicsőségért fog harcolni s a te érdeked az övé is lesz. Igen; szá-
nakozzál Juliánon, a ki oly régóta jogtalanul szenved.

A császár semmit sem akar erről hallani, mert veszélyesnek tartja magára nézve Juliánt.

— Nem Julián, válaszol a császárné, hanem a perzsák fenyegetik s ingatják meg trónodat. Ő egészen a régiek tanulmányába merülvén, nem törődik a földi kitüntetésekkel. De ha meghívod, teljesíteni fogja kötevényét. S ha sikert aratand, tiéd lesz az egész dicsőség; ha pedig legyőzetik, nyugodt lesz a lelkiismeretünk.

A császár fél a kigyótól, melyet kebelén ápolna. De tudni akarja a többi jelenlevők véleményét is.

Salustiust kivéve, mindannyian feleslegesnek, sőt veszélyesnek tartják, hogy Julián ilyen hatalommal ruháztassék föl

A császár gúnyosan habotáz. A mint látom, így szól, ti azt gondoljátok, hogy én a minden oldalról fenyegető veszélyt, a ti nyomorult gondatlanságtok gyümölcsét, segítségetek által rögtön aranykorra varázslom át. Ti a mostani gyalázat tartama után sovárogtok, nehogy fájdalomtalan álmotokat valami megzavarja. De csalátkoztok. Most az egyszer nem hallgatok férfiatlan tanácsokra. Nem a mi legjobb, hanem a mi legrosszabb, az nektek mindig kedves. Tisztán látok már most. A

trónörököszt szüntelenül rágalmazván, végre száműztétek Byzantiumból. Bosszuságtokra tehát vissza fogom hívni a hercezet.

Igen, mondja a császárné, cselekedjél így. Az ég meg fogja jutalmazni nemes, bölcs tetteidet.

Bizonyosat még nem ígérek, válaszol a császár. Ha valamely határozat megérlel bennem, újra összehívlak titeket. Most nyugalomra van szükségem.

Mindnyájan elvonulnak, csak Eusebius, a főudvarmester, marad a színpadon s hosszú monologban okoskodik, miként ámíthatná el a császárt. Ezt csak gonoszság által lehet elérni. »A gonoszok uralkodnak minderrütt a földön. Az isteni törvények közt legbölcsebb ez. Mindannyi közt pedig én leggonoszabb vagyok. Tehát fölöttük én uralkodom.«

*Οἱ πονηροὶ κρατοῦσι πανταχοῦ τῆς γῆς,
τῶν θεῶν νόμων οὗτος ὁ σοφώτατος,
Ἐγὼ πλὴν πάντων πονηρότερος εἰμὶ,
Ἐγὼ λοιπὸν καὶ πάντων ὁ κυρίαρχος.*

Az udvaroncok különféle oldalról alattomban jönnek s remegve környezik Eusebiust. Mindenféle terveket javasolnak, hogy hiúsíttassék meg Julián visszahivatása, kit ők száműztek vala. Végre abban állapodnak meg, hogy a papokat kell ellene fölszítani, mert többre becsüli a bölcsészetet a vallásnál.

Eusebius gúnyosan csodálja ezöket s azt mondja nekik: ti megfélemedeztek arról, hogy nekem van legtöbb befolyásom a császárra. Bizzátok ezt reám. Majd elvégzek én mindent. S mély bókjaik között elvonul.

A következő jelenetben látjuk a császárt, ki szobájában asztalára támaszkodik s a birodalom sorsa fölött búsul, melyet gonosz tanácsosai idéztek elő. Egy reménye van még a birodalom megmentésére, ha Juliánt segéd társul fogadja.

Ekkor belép Eusebius, a főudvarmester, s kikel Salustius ellen és büntetését kéri a császártól.

Ha téged gyűlöl Salustius, válaszol a császár, jól teszi »Természeténél fogva megveti a gonoszságot az ártatlan erény.«

*φίσει ἀποστρέφεται
τὴν πονηρίαν ἢ ἀθώα ἀρετή.*

De Eusebius fenyegetőzik, hogy fölfedezendi mind ama gyilkosságokat, melyek a császár parancsára vitettek véghez a császári családban.

A császár megijed s igéri, hogy nem hivandja vissza Juliánt; sőt Eusebius sürgetése folytán Salustius halálítéletét is aláírja.

Erre összehíván a nagy tanácsgyűlést, melyre a császárné is megjelent, előadja a Juliánra és Salustiusra vonatkozó határozatát.

Salustius némán lesüti fejét. A többiek ujonganak, Eusebius arczán vad öröm sugárzik.

A császárné megszólítja most férjét: Minő furiák szálltak meg téged? Mit mivelsz? Ne ingereld a végzetet, nehogy keserűen lakolj. Hallgatsz és remegsz? Óh! vond vissza baljóslatú szavaidat!

Rögtön nagy zaj hallatszik kívülről, mely nőttön nő. Udvaroncok, katonák, polgárok tódulnak a trónterembe, két követet hozva s kiáltva: Lázadás! Sylvanus közelg! Kítűzte a zendülés zászlaját!

A követek előadása szerint Sylvanus félvén az ellene forralt udvari eselszövényektől, magára öltötte a császári borbort, s a Rajna vidékén számos népet és tiz legiót nyert meg a maga számára.

Konstantius: Megjött a végóráim! Meg fognak ölni! De mit mondok? Van még egy remény, az ifju herczeg. Ha Sylvanus ellen küldöm, lehetséges még a szabadulás. Halljatok engem mindannyian, országnagyok és nép! Juliánt kiáltom ki társamnak és fővezérnek.

Nagy örömszaj. Éljen Julián, éljen!

A császár bocsánatot kér Salustiustól s őt bízza meg hogy menjen Athénbe Juliánért.

Ismételt örömkialtások. Csak Eusebius, a főudvarmester káromkodik s mondja: Belzebub! miért hagyod el hű szövetségeseidet?

*Κατάρα, Τίς κατάρα! Ἄρχων Βεελζεβοὺλ
Πῶς καταλείπεις τὸν πιστὸν σου σύμμαχον;*

MÁSODIK RÉSZ.

Az első jelenet Athénben játszik Julián szobájában. A háttérben a csarnokra nyíló ajtó és ablakok. Talapzatokon esonkított mellszobrok. A falakról s mennyezetről kitömött madarak s más állatok, csontvázak, csillagászati műszerek lógnak le. A szoba zugaiban régi edények s domborművek töredékei vannak fölhalmozva. Éj van. Lámpás ég az asztalon, melyen különféle irományok s régi írotáblák fekszenek. Ezekbe van elmélyedve Julián. Azután magában így beszél

Kimondhatatlanul szerencsétlen vagyok. Ercimben nem vér, hanem méreg és epe folyik, s ez marja szívemet. Gyermekkoromban már ránczot vetett a homlokom és ajkamon elhallgatának a gyermekdalok. Az ifjuság tavasza nem virult számomra gondtalan.

*Τὸ μέτωπόν μου, βρέγους ἔτι μέτωπον
Ἐργασιόδη ἔ ἀήρης ἐς τὸ στήρα μου
Τὰ παιδικά μου ἴσματα ἐσλήθησαν.
Ἀμέμιρον τὸ ἔαρ τῆς νεότητος,
Ὡς δὲ ἐτέρους, δὲ ἐμὲ οἷς ἤρθισαι.*

S a meddig éltem tart, sötét, reménytelen lét a kísértársam. De mi okozza e talányszerű csapást? Vagy élesebben látja szellemem talán a föld ezernyi titkait s keserveit, mint a tömegnek pórias itélete? Valóban így lehet. Minél tudatlanabb az ember, annál boldogabbnak tartja ő magát a többinél, s nincs akar nemes, akar magasztos vágya. Kevés csak a kivétel. S ezek fölfogva létüket, kényekkel vásárolják meg az ismeret gyümölcseit. Én is ezekhez tartozom. Látom a föld véghetetlen nyomorát és sokszor kérdezem, miért teremté Isten a világot vagy a sors? S miért rejti el magát, midőn ezer ajak átkokat, szidalmakat szór ellene fájdalmaiban? Nem tudni honnan származott s mikor végződik a világ. Minden talány előttünk. Csak szenvedéseinkről nem kételkedünk. De hogy magunkat meg ne semmítsük, szívet s belé szerelmet alkotott a végzet. Azonban ezt sem adta vigaszul. Mert a

szerelmes halni látja kedvesét; s az élet nem egyéb, mint folytonos halál. Gyermekkoromban elrabolta már szülőimet a zsarnok s tavaly fivéremet. Meghalni vágytam én is ekkor, de Helle kedvéért megtartám életemet.

Elmélkedését félbeszakítja a belépő Oribasius, a híres orvos, volt nevelője s most barátja. Kéri Juliánt, hogy ne rontsa el egészségét a folytonos éji tanulás által.

Julián nem törődik az étellel, mely valóságos pokol.

Vannak az életben, válaszol Oribasius, szép tünemények, édeni sugarak a sűrű homályban, részvétkönyvek fájdalomaink között s reánk mosolygó vigasz is. Ezek legyenek kalauzaink, istenségeink.

Igazad van, mondja Julián. Egy érzelem maradt meg szívemben; s ez Hellas szeretete, melynek fia vagyok; költeményeit könyv nélkül tanultam meg s olvastam böleselmeit.

*Τὴν Ἑλλάδα μου φιλῶ,
Εἰμὶ ἐκείνης τέκνον, ἀπειστήθισα
Τοὺς ποιητὰς, ἀέκρων τοὺς σοφοὺς αὐτῆς.*

Hellas még él, válaszol Oribasius; áll még Olympus is. Ezeren és ezeren ragaszkodnak még az ősi valláshoz. Benned, a trónörökösben, biznak, ki a múlt dicsőségét s a hellének, isteneit csudálad.

Épen most irtam, mondja Julián, éneket a nagy királyra, a Napra, mint az igazságnak, a világosságnak, az örökkévalóságnak legnagyobb istenére.

Oribasius kéri Juliánt, hogy menjen aludni s távozik.

Julián ismét magában okoskodik: Hellas hitregéi helyett el vannak terjedve Judaeának fagyos, esztelen regéi, a vastag tudatlanság kifolyásai.

*Ἀντὶ τῶν μῦθων τῆς Ἑλλάδος οἱ ψυχροὶ
Τῆς Ἰουδαίας μῦθοι καὶ παράλογοι,
Ἀγροίας πάντες παχυλῆς ἀπόροια.*

S ez a népek mannája! Ez fojtja el a tudományt, művészetet, s végpusztulást hozand fejünkre, ha gyorsan gyógyszert nem lelünk. Sokkal dicsőbb Hellásnak lángeszű vallása. Ott minden hitregében igazság rejlik és költőiség fuválja át. A

képzelet szabad, erős marad s fölszáll az égig. Dicsőt vihetne véghez az, ki e hitet újra föltámasztaná; mert akkor a nagy szellemek a baladás útjára terelnék vissza a föld lakóit.

Kinyitja az ablakot, megszólítja a csillagokat, hogy mikor fogja az egész világ a szabadság hosannáját zengedezni? És térdre borul.

A 4-ik jelenet mutatja Helle házát, melynek egyik szobájában Helle ül és ruhát híméz. Aggódik Julián késedelme miatt, kit annyira szeret. De szerelmébe bámulat s félelem is vegyül — látva Julián lángeszét. Miért oly magas röptű az ő szelleme? E nélkül Helle boldogabbnak érezné magát. Most nem érhetem el azt a magaslatot, melyről oly nyájasan mosolyg reám. Érzem, hogy szeret, de talán csak mint gyöngéd gyermeket. Sokszor nem értem jól beszédeit és azt gyanítom, hogy nem egészen keresztyén. Többször kérdezem már e felől; s ha szólni kezd, mindenről megfeledekzem. Tegnapelőtt is oly elragadólag énekel, hogy én is utána énekelek. De lép-teket hallok. Ő jön.

Julián forrón megöleli Hellét. Szemed csillogása, így szól, eloszlatja homlokomnak fellegét. Édes leányom, kegyes istenasszonyom; szerelmed türethetővé tette léteimet, s nálad hálát adok a végezetnek, hogy engem alkotott.

*Γλυκύα κόρη, ἀγαθὴ θεότης μου,
Τὸν ἀποφράδα βίον μου ὁ ἔρωσ σου
Κατέστησέ μοι χορστὸν, καὶ παρὰ σέ
Ἐγγυμομονῶ τῇ μοίρῃ ὅτι μ' ἐπλασε.*

Ismételd százszor, hogy szeretsz.

Julián zsámolyra ül Helle lábaihoz, a ki hajával játszik. Helle kérdezi: miért sokszor oly szomorú? mi nyomja a lelkét? Julián vonakodik válaszolni. Végre Helle unszolására hosszasan előadja szenvedéseinek véghetetlen sorát, a természet s az emberiség körül tett kutatásait; s mindennek az lett az eredménye, hogy a földön csak kétségbeesés, halál, romlottóság uralkodik. Ez búskomorságnak az oka.

Helle azt válaszolja, hogy ő mindent sötét színben lát. Az Isten gyakran kísértetbe hoz minket, de azután sokszorosán megjutalmaz, a mennyekben, hol a szeretők egymást ismét látni fogják a Szentírás szerint.

Ne beszéljünk ilyen tárgyokról, mondja Julián. Jól teszed, ha a Szentírásnak adsz hitelt; de az semmi viszonyban sem áll az én beszédemmel.

Nem csalódtam tehát, kiált föl Helle; ritkán jársz a templomba; te nem vagy keresztyén! Borzasztó kinok várják a hittagadókat a más világon!

És keservesen sirt.

Ekkor belép Lysicrates, Helle atyja.

Megtudván lányától szomorúságának okát, komolyan figyelmezteti Juliánt, hogy ő is hallott már híreket, melyek keresztyénségét kétségbe vonják.

Helle siránkozó kérelmére Julián megígéri, hogy rendszeren járand a templomba, és távozik.

Egy új jelenet mutatja az athéni Akadémiát szőlővenyigés fákkal, szobrokkal. A háttérben egy fa mellett szószék-alaku emelvény. A fák alatt férfiak ülnek; mások beszélgetve sétálnak; közöttük Evenus, Criton, Theages, Euthydamas, mint az Akadémia rendes látogatói; végre három tanuló.

Evenus és a tanulók okoskodnak a lélek halhatatlanságáról.

Euthydamas föllép a szószékre; néhányan környezik őt; mások ülve maradnak helyeiken, vagy folytatják sétájukat.

Euthydamas előadást tart a földről, csillagokról s földalatti dolgokról, a tudomány akkori állása szerint.

Utána Julián lép a szószékre. Mindannyian oda sietnek és környezik, kiáltva: »Julián, a hercege.« Helle is megjelen, de egy oszlop mögött rejti el magát.

Julián szerint a birodalom egy szerencsétlen vallás miatt századokra visszaesett. A szenvedélyek, a babona, a tudatlanság fölemelték fejüket, porba tiporták az isteni szobrászok bámulandó remekműveit. S Hellas rongyruhában, vérezve gondol régi dicsőségére. De bátorság! A föltámadás még lehetséges. Emeljétek föl fejeiteket; ismerjétek meg méltóságotokat; rázzátok le a rút igát, mely titeket csalárdul fogva tart. Ti nem vagytok a végzet szolgálói, hanem emberek. Szabadság, ismeret; ezek a ti elvitázhatlan birtokaitok, melyektől titeket megraboltak. Ezekért harcoljunk s áldozzuk föl életünket. Hellasban virágzék a polgárisodás. De megakasz-

totta, elhervasztotta a galilaeai ember vallása. Ettől kell megszabadulnunk. A szabadság a mi istenségünk s a győzelem gyümölcse. Ezért szálljon sikra az egész emberiség.

Ἐλευθερία, αὐτὴ ἡ τριεῖς ἄλφαι

Ἡ μὲν θεότης, καὶ τῆς πίστεως ὁ καρπός!

Ἡ ἀνθρωπότης πᾶσα τέλος ἔνοπιος

Ἰπὲρ αὐτῆς σπενσάτω εἰς τὸ στάδιον.

Hosszasan tartó tapsok követik az ő beszédét. A sokaság lassankint eloszlik. Julián leül az emelvény mellett s mereng. Helle hozzá lép s megöleli. Julián csodálkozva néz föl s Helle megcsókolván a homlokát, előadja neki, hogy a kíváncsiság vezette ide, mert már régen ohajtotta az oly híressé lett előadását hallani. Sokat nem értettem ugyan, mondja; de a te ékesszólásod elnémított bennem minden más érzelmet s előadásod zenéje ide kergetett, hogy kebledre boruljak.

Julián biztosítja Hellét örök szerelméről s haza kíséri.

A következő jelenetben látjuk a furiák barlangját, Athén mellett az areopágon. A közepen oltár van, melyen tűz ég. Háromlábasok, katlanok, bűvészeszközök függnek a szikláról. A barlangban áll Maximus, a bölcész, a ki Sardesből utazott Athénbe, hogy megismerkedjék Juliánnal. Ez megígérte neki, hogy ma meglátogatandja. Az egész világ bűvészei s bölcsei, így szól, lelkesülve beszélnek róla. Ki tudja, mit rejt a jövő.

Kivülről bagolyhuhogás hallatszik.

Maximus e jeladásra széthuzza a nyílást elfedő esernyőket s mélyen meghajítja magát a belépő Julián előtt. Ez kezet nyújt neki.

— Hallottam, így szól Maximushoz, hogy ismered a természet titkait, szépségeit, törvényeit. A szellemek elősietnek a te szavadra az alvilágból. Ismered a csillagok betűkönyvét. Előtted föltárnak a jövő lapjai. Én is sokat tanultam, bűvárokodtam, de hasztalanul; nem bírtam az igazságot megtalálni. Légy te az én kálaúzó. Mutasd meg jövődömet.

Maximus katlant tesz az oltárra, megtölti gyulékony anyaggal; kört ás az oltár körül. A kör füstölni kezd s Ma-

ximus keverve a tűz fölött álló katlan tartalmát, mondja: Téged hívlak föl, isteni igazság! mindentudó! örökkévaló! a mindenség anyja! a teremtés királynéja! Téged hívlak föl, oh egyetlen, tiszta, változatlan Músa! a ki ölelésed által istenné változtatod az embert s ajkaidon a földről az égig emeled! Fölhívlak téged, óh igazság! Nyisd föl könyveidet! Engedj látnom!

A kör föllángol; Maximus kilép belőle s ezt mondja Juliánnak:

Ha félelem nélkül széthasítod e lángokat, megnyílnak előtted a jövődő ajtai.

Julián a lángokon keresztül a körbelép. Erre lassankint kivilágíttatik a színpad háttere. Ott eltűnik a byzanti trónon ülve Julián képe, biborban és koronával. Julián térdre borul, kezét nyújtja a csalkép felé s fölkiált: Minő látvány! Én a trónon! Mi lesz uralkodásom végzete? Fognak-e eszméim győzni? Megerősítem-e a polgárisodás alapjait? Megjött az emberek felszabadulásának korszaka? Én fogom-e hozzám hasonlóimat az ígéret földére vezetni? Szólj te tünde kép!

A csalkép háromszor *ja-j*-t mond és lassankint eltűnik.

Julián búsan kilép a körből, melynek lángjai elalusznak. Azután kéri Maximust, hogy ő és társai, a bölcsesség fölavatottai, az ész munkásai, kik a pusztákban, barlangokban őrzik az isteni fényt, támogassák tanácsaikkal.

Maximus elválaszthatlan társul ajánlja föl magát Juliánnak s nap fölkeltekor elválnak egymástól.

Julián fölmege az Akropolisra, mely a következő jelenetben látható. Balról áll Athéna istennő óriás szobra és az Erechtheum. A háttérben a Parthenon. Számos szobrok és műemlékek. Julián az óriás szobor mellett ül s töprenkedik a csalkép miatt. Elhagyom-e tehát Hellét? Nem; ő is trónomra fog ülni.

Fölkel és letérdel a Parthenon lépcsőire. Hallgass meg engem, így szól, Pallas Athéna, az ész istennője! Te sugalmaztad Pythagorast és Thalest. Te beszéltél Socrates által. Te emelted Hellast a dicsőség fénypoleczára. Nyujts nekem segílyt, a ki vissza akarom állítani Homér és Hesiod vallását.

Nagy zaj hallatszik; ez a közeledő néptömegetől szá-

mazik, mely éljen-kiáltásokkal jön az Akropolisra. A nép élén van Salustius, követtársaival.

Salustius jelenti Juliánnak, hogy a császár őt helyettesének s Gallia főhadvezérének nevezte ki, hogy azonnal Konstantinápolyba utazzék, hol mint Messiást várják.

Helle sietve jön az atyjával, Julián keblére borul s kéri, hogy ne utazzék el. Hol van szereimmed, mondá, hol vannak esküid? Óh maradj, vagy öl meg.

Julián vigasztalja Hellét, hogy nem sokára visszatérend.

Hálóba akarnak téged ejteni, viszonzoz Helle; tudom, hogy ellenségeid meggyilkolnak. Óh maradj.

Lysicrates és Julián meg akarják nyugtatni a leányt de hiába; ő zokog. Ők is könyeznek, s elvezetik a leányt Mindannyian követik.

HARMADIK RÉSZ.

Konstantinápolyban a császári palota tróntermében vagyunk. A császár és neje a trónon állnak. Jelen vannak az egész udvar, a papság, apródok, kiáltók, katonák. Mindannyian, kivéve a császárt, császárnét, Eusebiust és Valenst, égő viaszgyertyát tartanak. A trón előtt két nagy csillár ég.

A császár előadja, hogy habár Sylvanust saját zendülő társai megölték, támadhat még más áruló is; s hogy Sylvanus halála után a gallusok ismét vakmerőleg rontanak a birodalomba. S azért uralkodótársul nevezte ki kedves unokaöcsesét Juliánt s a gallusok ellen küldi. Maga pedig a perzsák ellen fogja a sereget vezetni.

A jelenlevők örömrivalgásai félbeszakítják szavait.

A főruhatárnok kinyitja az ajtót s kiált: »jőjjetek be.«

Belép Julián papok és világiak kíséretében. Mindannyian égő fáklýával, kivéve Juliánt, a ki a trón előtt megáll s mélyen meghajtja magát. A többiek oldalvást vonulnak vissza.

A császár megcsókolja Julián homlokát, ez pedig Eusebia kezét, a ki elhalványul. Azután a császár koronát tesz Julián fejére az Atya, Fiu és Szentlélek Isten nevében. A katonák térdeikhez ütik pajzsukat s éljeneznek. Az ablak kinyílik s a főudvarmester, a cselszövő Eusebius, a néphez kiált: Julián a rómaiak caesárjának kenetett föl; örvendezz föld, vigadj mennyország!

Ἀγάλλου γῆ, ἡ σὺνδράσθητι οὐρανέ.

Erre nagy örömrivalgás az utcán és zene.

A szertartás végeztével Eusebia visszavonul lakosztályába s aggályait közli Kassiopéval, hogy Juliánt a csatatéren vagy mielőtt még oda érkezik, iszonyu veszély érheti. Bárcsak el ne hittam volna csendes menedékhelyéről. De hiába, látó vágytam!

A hadi ruhát viselő Julián belép, megcsókolja Eusebia kezét, hálát mond neki a sok jótéteményért, melylyel gyermekkorától fogva elhalmozza, s most utravalóul és veszélyhárítóul látása emlékét viszi magával.

A császárné kérdezi, hogyan élt Athénben s örömmel cseréli-e föl a bölcsészköpenyt a harci ruhával?

Boldog valék, mondja Julián, könyveim s barátaim körében; szorongatott szívvel s könyező szemmel hagytam el Athént, de elsőseget adtam a kötelességnek, mely ide szólított.

S nem rejlik-e szivedben valamely titok? Kérdezi Eusebia.

Julián megvallja, hogy szerelmes egy ártatlan leányba, Eusebia visszaborzad.

Ő vala egyedüli vigaszom, folytatá Julián. Elvesztvén őt, mindenemet vesztém el. Alig váltam el tőle, már sovárgok hozzá visszatérni.

Eusebia mintegy ájultan karszékére rogy.

Julián ijedten lábaihoz borul és segélyért kiált. De a császárné felnyitván szemét, mondja, hogy ez csak mulékony roham volt, mely gyakran megtámadja. Most is bűm okozta ezt miattad, jóllehet nem vagy többé szeretetemetre méltó. Te nem gondolsz többé semmivel. Szerelmed minden más érzel-

met elaltatott. Hálátlan! Hát nincs még egy más is, a ki éjjelnappal éretted imádkozik, a ki szerencsédet látva, a legboldogabb s a ki szerencsétlenségedet túl nem élné?

Helle iránti szerelmem, válaszolt Julián, nem változtatja hozzád vonzó szeretetemet. Mindketten bírjátok szívemet.

Kivülről harsognak a hadi kürtök.

Julián *Istenhozzádót* mond a császárnénak.

Eusebia forrón megöleli őt, Julián megcsókolja a kezét. A császárné nyugtalanul utána siet az ajtóig, azután fölrántja az ablakot, mereven néz az utcára, a hadi zene kíséretében távozó után s ájultan rogy a földre.

Egy hónap múlva a császár tanácsban ül az országnagyokkal s kérdezi, minő hírek érkeztek Juliántól?

Rosszak, vészthozók, mondja a főudvarmester. Julián Turinban értesült, hogy az ellenség földulta Agrippina gyarmatát.¹⁾ Ennek elveszte után oktalanság a remény, hogy megmentendi Galliát. Legjobb lett volna visszatérnie; s ő még is Galliának Vienna városába sietett. Mi célból? Ez a kérdés. Félek, hogy titkos, veszélyes tervet forral szívében. Máskép a dolgot meg nem fejthetem.

A többiek hasonló véleményben vannak. Szerintök Vienna mint félistent fogadta Juliánt; virágokkal hintette be az utját; kocsija előtt lányok tánczolának; az egész város őt akarja a trónra emelni, szidva zsarnokságodat.

Azonkívül, mondja Valens, az ariánusi püspök, ő az igaz Isten ellensége is s bálványokat imád.

A gyöngé császár hisz nekik, megijed s tanácsukra elhatározza, hogy Juliánt rögtön a hadseregtől el kell távolítani.

Ekkor belép a császárné s utána Oribasius, kit Julián küldött, hogy hirt hozzon róla a császárnak.

Julián, így szól Oribasius, alig érkezett Viennába, uj legiókat alakított s a legnagyobb hadvezéri ügyességgel begyakorolta. Ezekkel elindult az ellenséggel szembezállni; s egyúttal általam meghagyta Barbationnak, a ki Rauracosban

¹⁾ A mai Köln.

táboroz vala, hogy huszonötezer katonával mielőbb ellenkező irányban siessen az ellenség után, hogy így két hadtestünk közé szorítsuk. De Barbation nemcsak nem hallgatott a fővezér parancsszavára, sőt még a Rajna több hajóját is, melyre szükségünk volt, elégeté.

Az áruló! kiált föl Eusebia.

De nyomban, folytatja Oribasius, elérte őt az Isten bosszúja, mert az ellenség megtámadá, legióit szétveré és ő gyalázatosan megfutott.

Ilyenek, mondja Eusebia, a te embereid, főudvarmester Gyalázat!

De Julián meg nem ijedve, folytatja Oribasius, Argentoratum ¹⁾ ellen indul s nyolcz órai véres ütközet után megfutamítja a barbárokat. Százhuszezer halottat hagytak ott s a gallusok királyát Chnodomariust foglyul hozom neked. Ezt vitte véghez Julián oly rövid idő alatt.

A császár ezeket hallván, megparancsolja, hogy az egész birodalomban öröm- és hálaünnepélyek tartassanak saját magá dicsőségére.

A következő jelenet Párisban játszik. Termet látunk a *Fördők* nevű palotában. ²⁾ Julián az asztal mellett ül és ír.

Egész Galliának, így szól magában, ura vagyok. Hálát mondok a sorsnak. Most már türethetőbb az életem. Hatalmasabb vagyok Konstantiusnál, de nem támasza, s többé barátja sem. Az eszme, melyért harczolok: a kedves Hellast föltámasztani, a földet átídomítani, mindent fölálldozni, kivéve a kötelmet. A jó után csak a helyes s jó által szabad vadászni.

*Τὸ ἀγαθὸν θεοῦ ἐστὶν μόνον ἔστιν
δι' αὐτοῦ πάντων τοῦ ὄντος καὶ ἀγαθοῦ.*

Julián monologját félbeszakítja a belépő Theognis, ki őt Athénben fölkereste s onnan idáig kísérté. Gyöngéd szem-

¹⁾ A mai Strassburg.

²⁾ A mai Quartier-Latinban, hol a Musée de Cluny áll. A párisiaknál e régi palota *Thermes de Julien* vagy *Musée des Thermes* neve alatt ismeretes. Ez a hajdani Lutetia épületeinek egyetlen egy maradványa Párisban.

rehányást tesz Juliánnak, hogy miért nyugszik babérain, midőn a szenvedő világ, szeretett Hellasa tőle várja üdvét, életét.

Julián válaszolja, hogy egy érczakadály van előtte, a császárnak adott szent esküje.

Utadban áll, mondja Theognis, a kötelesség ködös elmélete, mely az akadémiában csodálatos ugyan, de a világ kormányzatára nem alkalmas.

*Διότι σ' ἐμποδίζει τὸν καθήκοντος
Ἡ ὁμαχιώδης θεωρία, θανναστῆ
Ἐς τὴν ἀκαδημίαν, ἀκατάλληλος
Ἦλθ' ὅλως εἰς τοῦ κόσμου τὴν διοίκησιν.*

Én csak egyetlen egy igaz Istent ismerek el, viszonzá Julián; s ez a kötelvény; s ettől el nem térek, habár megszegése által a világot megmenteném.

Tekints nagybátyádra, Konstantinra, mondja Theognis. Ő nem volt oly lelkiismeretes. Titkon meggyilkolá nejét s fiát; nálánál nem vala nagyobb gonosztevő s mégis a szentek elsejének kiálták ki a keresztnek papjai. S minő kötelességed van a mostani császár iránt? Alig jutott a trónra, meggyilkolá minden rokonodat, sőt fivéredet s atyádat is. Alatta csak a bűn uralkodik.

A tett, melyet tanácsolsz, mondja Julián, ocsmány, törvénytelen s más ok miatt sem teljesíthetem. A trónon ül mellette Eusebia, kinek mindennel, életemmel tartozom. Megbántva férjét, őt magát búsítánám.

A szolgálja jelenti, hogy Oribasius érkezett meg keletről.

Julián az ajtó felé siet, s megöleli a belépő Oribasiust. Ez elbeszéli neki, hogy a császárné azon naptól kezdve, midőn Julián tőle elbucszott, betegágyhoz volt szegezve — és meghalt.

Julián kétségbeesetten kezeibe rejti az arcját.

Oribasius és Theognis vigasztalják.

Julián lerogy a karszékre.

Oribasius és Theognis távoznak.

A következő jelenetben a *Fördők* melletti tábort látjuk. A háttérben sátrak. Az előtérben asztalok s mellettök lak-

mározó katonák. Közöttök nők is. E jelenet prózában van írva.

Az ördögbe! mondja az egyik katona, itt jobban érezzük magunkat, mint a Rajna vidékén, jóllehet ott nagy városok, jó bor, szép lányok voltak. De azok a vademberek, a kecskeszakállu germánok elrontották mulatságunkat.

Második katona. Itt egy germán sincs. A vörös bor nagyon könnyen csúszik le. Itt a bizonyosság. (Iszik.) A lányok barnák, de tüzesek is. Itt a bizonyosság. (Megöleli a mellette ülő lányt, a ki pofon üti.) Erre nagy hahota.

Első katona. Az ördögbe! itt senki sem fogja nyugalomunkat háborgatni. A barbárok nem is mutatkoznak többé. Maga Julián is szereti ezt a vidéket s darab ideig itt fog maradni. Kardjaink is nyugodtan alhatnak hüvelyek karjaiban.

Erre behunyja a szemét s a mellette ülő lányra támaszkodik, a ki azonban eltaszítja.

Egy harmadik katona kételkedik a tartós nyugalomban; mert a császárnak eszébe juthat, hogy Julián katonáit a perzsák ellen küldje.

Negyedik katona. Ez lehetetlen, mert mi ide valók vagyunk, s midőn Juliánhoz szegődtünk, ő megesküdött, hogy nem megyünk át az Alpeseken. A mire pedig ő megesküszik, az szent.

Harmadik katona. A császár nagyobb ur, mint Julián s ha akarja kényszerítheti.

Negyedik katona. Akkor itt hagyjuk fegyvereinket; elmegyünk a hegyekre s fölkeressük ökéinket és feleségeinket.

Második katona. Mik voltunk mi azelőtt? Négylábu állatok, Julián a caesar képezett minket, embereket csinált belőlünk s győzelemre vezetett. Mi az ő, nem a császár katonái vagyunk. Juliánért oda adjuk vérünket, életünket, de nem másért.

Sokan. Egészségedre! És isznak.

A második katona folytatja: az istenek rosszul bántak velünk. A császár, e vadállat, babonás, paposkodó ember helyett Juliánt adták volna nekünk, ha szeretnének.

Negyedik katona. Hát azt tudjátok-e, hogy Juliánnak nincs

igen inyére a Krisztus? Mióta itt vagyunk, egyszer sem volt a templomban. S van számos barátja, kik még mindig a régi isteneket imádják. Ő csak tettei magát, úgy mint mi, hogy keresztyén. Óh! ha ő mint császár egykor a pokolba küldené ezt az egész papi csöcseléket, milyen öröm volna ez reánk nézve.

Első katona. Egyet nem fogok föl. Julián már sokkal hatalmasabb a császárnál. Miért nem visz magával két, három legiót, sőt mindnyájunkat Konstantinápolyba, hogy kergetse el a császárt.

Sokan. Akkor mindannyian követjük.

Oribasius és Theognis mindezt észrevétlenül hallották, s reményöket fejezik ki, hogy ez bátor tettere buzdítandja Juliánt.

A 10-ik jelenet ismét Konstantinápolyba vezet minket, hol a tanácsteremben látjuk egybegyűlve az országnagyokat, kik azon török fejöket, miképen törhetnék meg Julián hatalmát.

Ekkor megnyílik az ajtó, hírnökök kiáltanak: *«a rómaiak császára! Hajtsátok meg fejeiteket az ur előtt.»* *«Ο αυτοκράτορ τῶν Ῥωμαίων! Τὰς κεφαλὰς ὑμῶν τῷ Κυρίῳ κλῖντε!* A császár bejön s a trónra ül.

A fődvarmester jelenti, hogy Julián egész Galliának visszahódítása után most Párisban pihen, honnan Galliának sok évi sebeit iparkodik begyógyítani, s ebben segédkezőt nyujtanak neki piszkos kuruzslók s bölesészek, kiket Hellásból s máshonnan is, hol ilyen dudvák és tövisek teremnek, hozott magával. S különösen szereti Maximust, a heves bálványimádót s kivüle az eleusisi titkos szertartások főpapját. Sokszor esztelenségeket is beszél össze s a mi legrosszabb, a törvényszéken is elnököl, hogy gonosztevőket mentsen meg a máglyától. Jóllehet pedig Gallia meghódításának a dicsősége csak Téged illet, Julián még is kérkedik, hogy övé az egész érdem s a nép neki ad igazat.

A császár nagyon fölingerül a vakmerő Julián ellen.

Ezt fölhasználják az országnagyok s egymásután vádolják Juliánt. Szerintök ő már a félbirodalomnak valóságos ura és császára. Árulásra és lázadásra tanítja a tartományok

népeit. Hadserege már nagyobb a mienknél. Nincs kétség benne, hogy vakmerő tervet forral. Gallia adóját is leszál-
litotta.

A császár fölhatalmazza a főudvarmestert, úgy intéz-
kedni Julián ellen, a mint legjobbnak tartja.

Az országnagyok hozzáfognak tervök kiviteléhez. A csá-
szár nevében üzenték Juliánnak, hogy küldjön egy legiót; ez
megtörténvén, kértek egy másodikat, azután egy harmadikat
Később felszólították, hogy küldje el a császárnak szövetséges
csapatait is s ő elküldte nekik a herulokat, celtákat, batavokat.
De mindez nem elég.

Julián panaszkodik párisi palotájában Oribasiusnak,
Theognisnek s más tiszteknek, hogy most már a rajnai sere-
got is kéri tőle.

Mindannyian figyelmeztetik, hogy a császár és udvaron-
czai hálóba akarják keríteni s ha sereg nélkül álland, meg-
ölni. Azért buzdítják, hogy lázadjon föl az álnok császár ellen
s ne küldje el neki rajnai seregét, melynek úgy is esküvel
ígérte, hogy nem vezetendi túl az Alpeseiken.

Julián azt válaszolja, hogy lakomára hívandja a sereg
főnökeit s mindegyikkel külön értekezendik.

A jelenet változik. A színpad mutatja a Fürdők piaczat.
Háttérben a palota, melybe a középben nagy kapu vezet. A
piacon asztal, mely körül zajosan lakmározó katonák ülnek.
Ez a jelenet ismét prózában van írva.

Első katona. Rajta! igyunk a diadalainkra Ázsiában!

Harmadik katona. Hát mit mondtam? Alpesi katonák!
hogyan tetszik nektek Ázsia?

Második katona. Mit csináljunk? Julián megváltoztatta
adott szavát.

Negyedik katona. Nincs ugy. Ő azt mondta, hogy esküje
akadályozza őt minket kényszeríteni; de nagyon kívánná el-
indulásunkat.

Második katona. Az egyre megy ki. De az ő kedvéért
még a pokolba is elmegyek.

Első katona. Julián szeret minket, s nagyon szomoruan
válik el tőlünk, leghűbb katonáitól.

Negyedik katona. Miért küld el tehát minket?

Első katona. Mert a császár parancsolta.

Negyedik katona. Örődög vigye el a császárt. Mi csak
Juliánt ismerjük.

Sokan. Ugy van.

Harmadik katona. Juliánnak, Gallia és Germania meg-
hódítójának senki sem parancsol.

Második katona. Elvették már tőle az összes legiókat,
most minket követelnek. Itt valami rejlik. Rossz szándé-
kuk van. Testvérek! Védelmazzuk Juliánt, utolsó lehellet-
ünkig.

Mindnyájan. Utolsó lehelletünkig. Éljen Julián!

Ekkor közéjük lép Theognis s annyira fölviillanyozza
őket, hogy mindannyian kiáltanak:

»Éljen Julián, a császár! Jöjjön ide! Jöjjön ide!»

Julián Oribasius-t küldi a katonákhoz, hogy figyelmez-
tesse törvénytelen eljárásukra.

De ők nem akarnak tágítani. Ismételve kiáltják: »Ju-
lián a mi császáruk!»

Oribasius hasztalanul inti őket. Miután Julián nem
akar hozzájuk jönni, be akarják törni a palota nagy kapuját.
De ez rögtön kinyílik s Julián áll előttök. A katonák hátrál-
nak s letérdelnek.

Julián előadja nekik lépésök bűnösségét s hogy ő
soha sem szegi meg a hűségi esküt, melylyel a császárnak
tartozik.

Mindannyian azonban őt életik mint császárt.

Én tehát, mondja Julián, kitagadlak titeket. Nem
vagytok többé sem az én katonáim, sem a birodalom harczo-
sai. Megparancsolom fölöszlatástokat. Százszor többre becsü-
löm a halált, mint az árulást.

Ἡγοριμῶ ἱεροπράτης τῆς προδοσίας τὸν θάνατον.

De a katonák ismét kiáltják: »éljen Julián császár.«
Azután örömrivalgással egy pajzsra emelik; s körülviszik e sza-
vakkal: »Üdvözlégy római császár!« *Χαίρε τὸν Ρωμαίων ὁ
αὐτοζάτωρ!* És megszólal a zene.

NEGYEDIK RÉSZ.

Konstantin piacza Konstantinápolyban ünnepiesen van feldíszítve. A szinpad háttérében nagyszerű oltár áll, melyhez lépcsők vezetnek. A piacon sok nép van.

A prózában beszélő polgároktól megtudjuk, hogy Konstantinus császár meghalt, s hogy a semmirevaló emberek, kik őt környezék, mind elbujtak, mert közeledik az új császár, Julián, a ki minden nagy városban, melyen keresztül utazik, áldozatot hoz a visszaállított régi isteneknek.

A nép ujong, tapsol; mert Julián lóháton érkezik a piacra. Előtte zenélő ezitherások, fuvolyások s réztányérvérők mennek; utánok megkoszorúzott papok, füstölő edényeket tartva, melyekben tömjént és mirhát égetnek. Azután fehér ruhás papnók Bacchus thyrsusával *) s virág-kosarakat vivő lányok; végre borvedreket tartó ifjak. Juliánt követik lóháton Theognis, Oribasius s más tiszték és a hadsereg. — A sokaság lelkesedése határtalan. Némelyek virágokat hintenek a lovak elé, mások letérdelnek s megcsókolják a császár biborruhájának szegélyét.

Az elmúlt szenvedésekért, így szól Julián, gazdagon megjutalmaztak Olympus istenei. A birodalom megszabadulván nyilt és alattomos elleuségeitől, gyorsan felvirágzik. Jövőre csak egy vallás, józan alkotmány, egy nyelv fog uralkodni, Homér és Plato nyelve. A népeket, melyek mind egyenlők és testvérek, a tudománynak általános elterjedése fogja nemesíteni, s az egyéni és lelkiismereti szabadság a közös szent birtokot képezni.

*Τὰ θεῶν, ἴσα πάντα καὶ ἀδελφὰ,
Ἐξουγενίαι καὶ φωτίαι γενεῇ
Τῆς ἐπιστήμης ἐν αὐτοῖς δαίδοις,*

*) Ez egy bot, repkénynyel és szőlőkaecsal körülvéve. Felső végén pedig toboz van.

*Ἐλευθερία τοῦ ἀτόμου ἀπ' ἐνὸς
Τοῦ στυχιδότος ἀπ' ἐτέρου ἔσσονται
Κοινὰ τοῖς πᾶσι κτήματα καὶ ἰσότης.*

Az Olymp föltámadt, a birodalom Hellasnak nevezetik s én vagyok az első hellén császár. Hálát az égieknek adjunk mind ezért.

Itt leszáll a lováról s fölmege a lépcsőkön az oltárhoz. Utána fölmennek a papok és papnók is, s amazok az oltártól jobbra, ezek balra állnak. A lányok és ifjak alant, szemközt az oltárral állnak meg. A zenészek s az összes hivatalos kísérek szintén jobbra és balra sorakoznak.

Julián és a papokból s papnókból álló kar fölváltva siratják Hellas hajdani diésőségének elhunytát. De egyszersmind vigasztalják magokat egy szebb jövő reményével, mert Hellas mély álmából fölébredt.

Julián hálát mond Pallas Athéna istennőnek s kéri: fogadná el az áldozatot. Ekkor a virágkosarat vivő leányok fölmennek a lépcsőkön s az oltárra lüktik a virágokat. Utánok fölmennek az ifjak s kancsóikból bort öntenek az oltárra.

Fogadd ez ajándékokat, mondja Julián; tisztítsd meg büneitől a világot s tartsd meg örökké boldogságát.

A sokaság helyeslőleg kiált; a katonák csörgetik pajzsait; Julián lemegy az oltárról.

A következő jelenet mutatja a császári palota tróntermét, mely görög divat szerint virágokkal és szobrokkal van földíszítve. A trónon Julián ül. Körötte állnak Salustius, Theognis, Oribasius, Maximus és neje, Libanius, Aedesius, Chrysantius bölcsészek, az eleusisi titkok főpapja, más papok, papnók, tiszték, polgárok.

Julián emlékezteti őket, hogy még sok a teendő. Mindenben, így szól, a mit tudunk, oktatván a halandókat, egészen szabadságukra bíznom, mikép akarják fokonként az igazságot megközelíteni, tanulva és kutatva szüntelen. Álmomban egykor én voltam az igazság főpapja, melynek jelképe a nap, az örök fény; papjaim pedig, ti, kik mindenütt a tudomány munkásai vagytok. Templomaim egyedül a bölcsék tanodái voltak s óriás léptekkel láttam így az embereket a tökély felé haladni. S

íme álmaim most teljesülni kezdenek. Reátok bízom tehát e nagy munka egy részét; menjetek Hellas városaiba. Hozzátok vissza a régi vallást, tudományt, művészetet; nyissatok számos tanodákat. Mielőtt azonban elmennétek, akarom hogy holnap Konstantius nagyszerű temetésén jelen legyetek. Holt teste már megérkezett Ciliciából.¹⁾ Ő meg nem becsülte ugyan a legfőbb hatalmat, de még is törvényes római császár volt. Teste az ő atyja mellett a szent apostolok templomában fog nyugodni.

Mindannyian mélyen meghajtják magokat.

Még mást is, folytatja Julián, akarok veletek és az egész birodalommal tudatni. Rövid idő múlva új császárnétok lesz. Küldtem már Athénbe követeket, kik ide kísérik. Ez Helle, egykori hű barátomnak, Lysicratesnek, lánya. A birodalom jótékony istenséget, az úrvák anyját, a szerencsétlenek vélasszonyt fognak benne nyerni.

*Θεότητα τὸ Κράτος εὐεργετικήν,
Τὰ ὄψαρά μνηστῆρα καὶ προστάτιδα,
Ὅτι δυστροχοῦντες σάτυρον περιδιδόνσι.*

Mindannyian éltetik Juliánt és az új császárnét.

Julián int s a sokaság távozik, csak Maximus és neje, Libanius, Chrysantius s az eleusisi főpap maradnak s leülnek.

Tudjátok, mondja Julián, hogy én már kiűztem a palotából a nyomorult eunuchok, országnagyok és borbélyok seregét. Kevés hű barátommal helyettesítettem őket. Így a romtottságnak nemsokára vége lesz. A hivatalok eladása szünjék meg s mindenütt a legkitünőbbek nyerjenek alkalmazást.

Maximus tanácsára egy legfelsőbb törvényszéket nevez ki Julián, melynek elnöke Salustius legyen, föladata pedig a múlt kormány bűnrészesei fölött itélni.

Az eleusisi főpap és Chrysantius kívánják, hogy Eusebius, a főudvarmester, és Alysis halálra ítéltesse.

Julián eltiltja a halálbüntetést, mert a meddig nem ismervén az élet titkait, önkényt elvágjuk fonálát, minden törvény ellen járunk el. Találjatok más büntetéseket, melyek a szerencsétlenek javulását tartják szem előtt.

¹⁾ Hol táborozás közben meghalt.

*Ἀπογορεύω αὐστηρῶς τὸν θάνατον.
Ἐλύσω ἀγροῦμαι τὸ μυστήριον
Τοῦ βίου, ἀφθαιρέτως ἄμωρον ἀποῦ
Τὸ νῆμα, παρὰ πάντα νόμον σφάλλομαι.
Ἐτέρων εἶδους ἐρεθίσασαι ποιναί,
Τῶν δυστροχῶν σκοποῦσα τὴν βελτίωσιν.*

Julián szükségesnek tartja az adó leszállítását; azt az adót pedig, melyet a tartományok az udvartartásra fizettek, egészen elengedni.

Maximus neje a nők érdekében szólal föl, kik jöllehet testileg gyöngébbek mint a férfiak, szellemileg még is velők egyenlők. Jogtalanság tehát őket a női lakosztályban zárva tartani. Szabadságot kérek számukra. Ők is emberek; vannak isteni tehetségeik, s ha ezek fejlesztetnek, mindennemű szép tetteket fognak létesíteni.

Úgy legyen, mondja Julián. A nő a férfinak legédesebb ajándoka, a harmatnak és szerelemnek esőppjeit vegyítve keserves serlegébe.

*Τῶν γέλων αἱ γυναῖκες . . . . .
. . . . . τῶ ἀνδρὶ τὸ δῶρον τὸ ἡδύτατον,
Σταγόνες δρόσον, ἔρωτος καὶ καλλοῦς
Εἰς τὸ πιεθὲν κρητῶσα νέπελλον αὐτοῦ.*

Az eleusisi főpap figyelmezteti Juliánt a keresztények makacsságára.

Senkit se kényszerítsünk, válaszol Julián. Türelemre s időre van szükségünk. Lassankint nyájas eljárásunk által sokat közölök fölvilágosíthatunk. Egyet csupán nem engedek nekik: kezökbe venni őseink fényes műveit, mert nem értve a bennök rejlő szépet, az ördög művének nevezik. Egyébiránt teljesen önállók legyenek. A dogmák viszályai által száműzöttek térjenek haza s foglalják vissza azt, mit tőlük elraboltak. Az erőszak nem boldogul, s csak az igazság harezol a sötétség ellen.

*Οὐδὲν ἢ βίαι κατορθοῦ, καὶ μέγιστα
Κατὰ τοῦ σκότους μόνῃ ἢ ἀλήθειαι.*

Egy palotaőr jelenti, hogy a senatus hódolatát akarja letenni a császár lábaihoz.

Julián azt mondja, hogy a senatus a nemzet legmagasabb testülete s képviselője, és csúszva-mászva jön a palota ajtajához. Megjött az idő, hogy ismerje meg méltóságát. Én, a fejedelem, azonnal hozzá megyek. Kövessetek.

A következő jelenetben a megbukott országnagyokkal találkozunk. Éj idején egy zárda termében vannak összegyűlve. A mennyezet gerendájáról lámpás függ. A közepén hosszú asztal van, mely körül Valens (az arianus püspök), az első tábornagy, a nagyherceg, a főruhatárnok, a legfőbb hadvezér, a főlevéltárnok, a palotagondnok, a peesétör, a legfelsőbb bíró, és a szövetséges csapatok vezérei ülnek. A szinpad jobbán egy kis ajtó mellett Majúmas áll.

Csodálkoznak, hogy többi társaik meg nem jelentek, mert csak kevesen menekültek idegen országokba.

A kis ajtón háromszor kopognak.

Ki az? kérdezi Majúmas.

Egy hang kívülről feleli: a mult idő barátai.

Majúmas kinyitja az ajtót, s bejönnek a főtábornok, a titkos tanácsos, a hajóhad parancsnoka és az udvar nevelője.

Késedelmök okául fölhozzák, hogy Konstantin piacza tele volt még emberekkel. Azután helyet foglalnak az asztal körül.

Hasonló három kopogás után bejönnek előbb a főpénztárnok, a főszólamőr, a főbíró és a hadbíró; azután a lovaság fővezére és az erődítések főnöke.

Beszédökből megtudjuk, hogy Eusebius, a főudvarmester, már börtönbe hurczoltatott. Most arról tanácskoznak tehát, mikép mentsek meg magokat.

Valens nézete szerint Juliának orgyilkosság által kell elpusztulnia. E tett végrehajtására keressenek valakit. Addig is bujdosanak ovatosan s egy hónap mulva ismét találkoznak ebben a zárdában. Erre még a nap fölkelte előtt elszédnek.

Délelőtt a császári palota tróntermében látjuk Juliánt s hű követőit.

Julián a trónon ülve mondja, hogy az egész birodalom virágozik. A szép Hellas föltámadt. Eleusis és Korinth kiemel-

kedett romjaiból. A jósdák mindenütt örömet és szerencsét jövendölnek. Az összes nemzeti ünnepeket ismét megülik. Az iskolák is megnyílnak mindenütt. Azt, mi igaz, fűrkészik er nyedetlenül. És visszatére Perikles, Cimon korszaka.

Az ajtóór bejelenti Oribasius megérkezését Athénből.

Julián nagy örömmel fogadja, azon reményben, hogy Oribasius előre sietett, Helle jövetelét jelentendő. De nagy szomorúságára hallja, hogy Oribasius nem találta Athénben Lysicratést és Hellét s hogy senki sem tudta neki megmondani, hová lettek.

Az ajtóór ismét bejelent egy öreg koldust s egy szép lányt. Jó darab ideig állnak már a kapu előtt. Az örök nem akarták bebocsátani. Engem kértek tehát, hogy vigyem el neked ezt az arany gyűrűt s én sajnálkozván rajtok, megtettem.

Julián átvevén a gyűrűt, fölkiált: óh istenek! hisz ez az én gyűrűm, melyet Hellének ajándékoztam. Azonnal vezessétek őket ide. Minden vérem forr.

Lysicrates és Helle rongyos ruhában jönnek be. Julián oda siet s letérdel a lány előtt, mondva: Hellém! Hellém! Mit jelent ez?

S a többiekhez fordulva, kik szintén térdeltek: hagyjatok magunkra.

A környezet elvonul. Lysicrates ezt beszéli el Juliánnak: alig távoztál Athénből, Konstantius gonosz szolgálói irigylélvén gazdagságomat, bevádoltak, hogy Arius ellensége s a te híved vagyok. Ezért mindenemet elkobozták s koldusbotra juttattak. Ekkor elrejtettük magunkat egy kunyhóba s ott vigasztala engem dalaival az én Hellém, valahányszor győzelmeid híre jutott hozzánk. De hetek mulva hallottuk, hogy föllázadtál s bálványimádó lettél. Akkor megszűnt a mosoly s Helle szemét könnyek áztatták. Végre jött a borzadalmas hír, hogy a trónt elfoglald, hogy esküdet s a keresztség szentségét is megszegéd. E hírre Hellét nagy betegség éri, mely egy hóig tart. Alig lábadt föl, hallottuk, hogy követeid érkeztek Athénbe, Hellét trónodra ültetendők. Lányom látni sem akarta követeidet, hanem arra kért engem, hogy hagyjuk el Athént s távozzunk messze földre. Sok bujdosásunk után azon-

ban fölébredt lányomban a vágy, téged látni. Eleinte vonakodtam; de végre könyörgése győzött s ide hoztam. Mi volt a célja, nem tudom.

Jól értelek, óh Helle, mondja Julián. Hítszakadásom miatt nem akartad a császárné méltóságát elfogadni.

Igen; válaszol Helle. Nem nevezhettem férjemnek valásom üldözőjét, a ki az égből az egy igaz Istent száműzé. De azért egész szívemből szerettelek s ha szerelmem bűn is volna, a testvéri szeretet megbocsátható. Ez kergetett ide s forrón könyezve kér, hogy tévelyednek mondj bucsút.

Itt térdére borul.

Ha vallásomat megváltoztattam, mondja Julián, azt mely tanulmány után tevém. Ne háborítsd ezért nyugalmaidat. Nem gyöngé lánynak dolga, vizsgálni a legfőbb kormányzat nagy kérdéseit, sem föl kutatni a természet sűrű homályait. Bíz másokra ezt. Te higj a mit akarsz. Habár keresztény vagy, szívesen látlak trónomon.

Helle könyörög, hogy térjen vissza a keresztény hitre.

Julián kéri, hogy bizza ezt az Istenre.

Helle utoljára Julián keblére borul, zokog és elsiet.

Julián és Lysicrates utána rohannak.

Este keresztül tör a felhőkön a hold fénye. A háttérben látszik az Aranyszarv s mögötte Konstantinápoly. A színpad jobbán emelkedik a talaj. Több szikla. Julián és Oribasius a tengerparton járkálnak, melyen a hullámok megtörnek.

Julián csodálkozik, hogy Hellének semmi nyomát sem lehet találni.

Az ég mindinkább beborul. Távolról mennydörgés, Konstantinápoly mögött villámlik.

Julián lát valami sötét tárgyat a hullámokon, mely a parthoz közeledik. Ez emberi alak.

Julián és Oribasius kihúzzák. Ráismernek Hellére. Julián síránkozva öleli s letérdel előtte.

Mond meg nekem, természet! Így kiált föl, miért alkotád e szép, jó, elbájoló teremtést, ha ismét elrombolád? Nem érzed a lelkiismeret furdalatát? Mi bűne volt neki? Használ-e

neked a halála, te gonosz, kegyetlen, vad és szívtelen? Átok reád!

E közben villámlik, mennydörög, hull a zápor.

Julián karjaira veszi Hellét s a sziklák felé siet. Majd megáll s öklét az égre emelve kiált: átok! háromszor átok!

ÖTÖDIK RÉSZ.

A gyászosan földiszitett császári trónteremben látjuk Juliánt és legbensőbb híveit.

Julián tudtul adja nekik, hogy, miután Helle halála miatt nem élhet többé nyugodtan, a hadsereg élén indul a perzsák ellen, kik még mindig fenyegetik a birodalom határát. S boldognak fogja magát érezni, ha a esatak zajában lelendi halálát.

Némelyek helyeslik, mások ellenzik e szándokát. De ő nem tágit. Abban állapotnak meg tehát, hogy mindannyian követendik a táborba.

A második jelenetben egy barlang látszik Konstantinápolyon kívül. A barlang mellett Majúmas beszél magával: Ördögös ember ez a Julián. Ha leveri a perzsákat és szerencsésen visszatér, mi lesz belőlünk? De kigondoltam valamit. E barlangban tartózkodik Lysicrates, Hellének szánandó atyja, a ki megtévelyedett. Ő gyűlöli Juliánt, mint a sátánt, azt gondolva, hogy ő gyilkolta meg a lányát s egyedüli vágya, darabokra szóttépní Juliánt. Ez fölséges. Ő helyettünk fog végezni s mi nem leszünk felelősek.

Lysicrates rongyos ruhában, vad tekintettel jön ki a barlangból, egy fához megy s ott leül. Majúmas kitér előle s a fa mögé rejtí el magát.

Lysicrates hosszú monologot tart prózában. Ébren álmodom, mondja; sejtem olyan, mintha elvágták volna. Eszelős vagyok, tébolygok. Mikor fogok tökéletesen fölébredni? Helle vár, hí engem. De minden sötét, minden. Semmit sem látok.

Előre nyújtott kezekkel körüljár s kétségbeesetten újra a fa alá ül.

Helle ínt nekem s nem tudja, miért késem. Hah, hab! Én esztelen! Midőn gazdag valék Athénben, akkor Helle szeretett; de most szegény, vak, süket vagyok; azért megvet, elhagyott. Hellém! koldus és öreg ugyan, de még is atyád vagyok, a ki jobban szerettelek, mint életemet, boldogságomat. Miért hagyál el? Oh én szerencsétlen. (Siránkozik.) De mit beszéllek? Én koldus? kit mindannyian Athénben tisztelnek? Helle meg imád engem, a ki örömem, díszem. Mindannyian bámulják; Julián szereti s nőül veszi. (Kezét örömeiben dörzsöli.) Hellém római császárné lesz. De a trón Konstantinápolyban van s e főváros és Athén között bög a tenger. (Elborzad.) A tenger? Kérlek Hellém, ne járj közel a tengerhez. Homályos mélyeiben szörnyetegek laknak. Királynéjökká akarnak tenni téged. Mit látok? Julián elhűrezolja Hellét; ne bánts! Bocsásd el! (Szívzaggatólág kiált): Mit tevé! Ime, hogy viszik őt a hullámok! Utána ugrom. (Ugrása után a földre rogy; lassan fölemelkedik.) Hol van? Nem találtam! A viz eltakart engem. Sötét volt; semmit sem láttam. De követtem. Biborral bevont gyászpadon vitték; fehérruhás lányok, számtalan papok mentek előre; Byzancz összes lakossága jajgatva követte. A temetőben Julián sirt ásott. A gyászpadon Helle feküdt. Hittam; de ő csak Juliánra nézett; még mindig szereti. Oda aohantam; akadályoztak. Julián karjaiba vette őt, és a sírba helyezte. Állj meg! Senki sem hallgat reám! A sírba vetettem magamat s mindkettőnket eltemettek. Azért környez sötétség, azért nem látok, nem érzek. Meghaltam; tetem vagyok. Agyvelőmet férgek rágják; azért fáj a fejem. Óh én szerencsétlen! Mennyit kell a sírban túrni! De Helle? Ő is meghalt; ő is szenved, mint én. Szegény lány, miért szeretted a herceget? Az ölte meg; s én megölöm őt; ezer darabra tépem és szive vérével fogok jóllakni. Hol rejtőzik?

Vadul körülfut s azután ismét ülőhelyére rogy. Majúmas elhagyja rejtékét, s üdvözlí Lysicratest.

Lysicrates nyakon ragadja s földhöz vágja, mondván, te gyilkoltad meg Hellét.

Majúmas könyörög s azt mondja, hogy Julián ölte meg; s most azért jöttem, hogy mondjam meg, miként öljed meg Juliánt.

Igazad van, mondja Lysicrates; te barátom vagy; nyujtsd ide kezedet.

Majúmas azt válaszolja neki, hogy maradjon itt estig; akkor majd elvezeti a császárhoz. Isten veled; jó mulatságot.

Elindul; de Lysicrates követi. Majúmas tehát elrejtí magát egy fa mögé.

Lysicrates hiába keresvén őt, leül régi helyére, Hellét híva.

Ezalatt Majúmas elillan.

A következő jelenet ismét a zárdában játszik, hol, mint egy hónappal ezelőtt, a bukott országnagyok éj idején találkoznak. Az ajtó mellett Majúmas áll.

Itt halljuk, hogy czimboráik közül a palotagondnok és lovasság fővezére elítéltettek s a piac közepén fölakasztattak.

Valens kérdezi a jelenlevőket, vajjon találtak-e orgyilkost Julián számára?

Ez nagyon nehéz dolog, válaszolnak mindannyian; mire Valens átkozódik.

Majúmas fölszólal s azt mondja nekik, hogy Juliánnak legalkalmasabb gyilkosa Lysicrates lehetne.

Nagy pénzösszegért magára vállalja, hogy Lysicratest Julián táborába vezesse.

Az alkut megkötik. Majúmas bevezeti Lysicratest.

Mit akarnak ezek? kiált Lysicrates. Ki ellen esküsznek össze? Nincsen nyakukon az akasztófa kötele? Hogy néznek rám! Hogy susognak! Talán engem is akarnak megölni? Reszkessetek gonosztevők! Vannak még körmeim. Ti öltétek meg a lányt! Orgyilkosok!

Megrohanja a jelenlevőket, kik félve fölugornak s néme-lyek a terem zugaiba menekülnek.

Végre Majúmas s mások megfogják Lysicratest.

Majúmas azt mondja neki, hogy hiszen Julián ölte meg a lányát.

Igaz, igaz; szól Lysicrates. Hol van elrejtve Julián? Vigyetek hozzá.

Az összeesküvők Majúmasra bízzák Lysicratest s elszédnek.

A következő jelenet Julián táborát mutatja Assyriában. A színpad tele van tábori sátrakkal. Jobbról látszik a császáré. Balról sziklák. Katonák csoportonként ülve és járkálva prósában beszélgetnek egymással a hadjáratról. Sajnálkoznak, hogy nem üldözhetik tovább Saport, a perzsák fejedelmét saját országában; de miután ő a Perzsiába vezető úton mindent fölgyújtatott, élelmi hiány miatt nem indulhatnak előre.

A hadi kürt megszólal; a katonák elsietnek s megjelen Majúmas és Lysicrates.

Rejtsd el magadat, mondja Majúmas Lysicratesnek, ott a sziklák mögött. A császár, kijövéen sátrából, arra fog elmenni. Van dárdád s akkor azt teszed, a mit Isten sügni fog. Én semmit sem tanácsolok neked. Érted? Sőt ellenben, én azt gondolom, hogy a gyilkosság elvetemült gonosztett. Ugy van, Lysicrates uram, ez a véleményem. Ne értsük félre egymást. De íme, katonák jönnek. Rejtsük el magunkat.

A sziklák mögé vonulnak.

Fegyverre! kiáltanak a katonák; az ellenség megtámadta sánczainkat.

Lótás, futás. Hadi kürtök harsogása. Julián, Theognis s más tiszték kirohannak a császári sátorból.

Utánam! kiált Julián s mindannyian követik. Kívülről hallatszik a csata zaja. Sebesülteket hoznak. Győzelmet hirdetnek. Örömrivalgás. Julián visszajön s oda kiált a katonáknak: előre; az ellenség még közel van; üldözzük; fogjuk el.

Oribasius figyelmezteti a császárt, hogy vegye magára a vértet s tegye föl sisakját.

Né félj, mondja Julián. A jóslat szerint Phrygiában kell meghalnom; az pedig még messze van. Itt nem forgok veszélyben. Előre! Kövessetek!

E pillanatban hajító dárda fúródik baloldalába. Julián ingadoz; testéből kihúzza a dárdát; megfogja a sebéből kiömlő vért, az ég felé dobja s kiált: Győztél, óh Nazaréus! *Νερίχησας, ὦ Ναζωραῖε!* Ekkor összerogy.

Theognis, Oribasius, katonák segítségére sietnek, pajzsra fektetik és sátrába v szik.

A sátorban legbensőbb lívei környezik és sirnak.

Julián vigasztalja őket, hogy sebe nem veszélyes. Nem is vagyunk Phrygiában; tehát meg nem halok még. Ugy-e Maximus! ezt mondták jóslataid?

Uram! válaszol Maximus, ezt a helyet, a melyen vagyunk, az itteni lakosok Phrygiának nevezik.

Julián arczán égi derű ömlik el. Megérkezett tehát, mondja, megszabadításom órája. Áldottak legyenek az istenek. Ne sirjatok, barátaim! Inkább irigyeljétek, mert elhagyom e föld siralmaiból.

Felbőszült katonák hozzák a megkötözött Lysicratest, kiáltva: ez a császár gyilkosa! Maga vallotta be! Tépjük szét! Akasztófára vele! Dobjuk a tűzbe! Halál reá!

Julián megismervén Lysicratest, visszaborzad.

Lysicrates bilincseiből ki akar bontakozni, hogy körmeivel ölje meg Juliánt. De ez látván a tébolyát, meghagyja Oribasiusnak, hogy viselje gondját a boldogtalannak s édesítse hátralevő napjait.

Boesássatok el! kiált Lysicrates. Nem tudjátok, hogy ő gyilkolta meg szegény Hellémet? Julián! miért gyilkoltad meg? Tudtad, hogy ő volt egyedüli gazdagságom, egyedüli reményem. Add vissza Hellémet. Ó lelkemnek lelke s életem nélküle tűrhetetlen, Julián! könnyörgök. *Ἐγνώριζες ἦτι ἦν ὁ μόνος πλοῦτός μου, ἡ μόνη μου ἐλπίς. Δός μοι, Ἰουλιανέ, τὴν Ἑλληνα μου, ἀπόδος αὐτήν. Ἐστὶ τῆς ψυχῆς μου ἡ ψυχὴ, καὶ ἡ ζωὴ ἄνευ αὐτῆς ἀγώρητος. Ἰουλιανέ, σὲ ἰκετεύω.*

Julián sirva fakad. Az ellenszegülő Lysicratest elvezetik.

A belépő Theognis jelenti, hogy a perzsák tökéletesen megverettek s vad futásnak eredtek.

Julián hálát mond a sorsnak. Most már nyugodtan meghalok. Egyetlen gondom az, hogy végelmékedésem csöndes legyen s hogy úgy haljak meg, mint Socrates s Marcus Aurelius. Ha lélkem elszáll, csöndesüljétek s csak mint tanúim hirdessétek, hogy mindig a jogért s a nép javáért munkálkodtam. Ha harczba vittem, elkerülhetlenül tevém. S a háborúnak czélja csak a béke volt. *Καὶ ἡ ἀσκήνη τοῦ ἀγῶνος ὁ σκοπός.*

Julián az ajtóhoz vezeteti magát. A háttérben széthúzzák a függönyt. Számtalan csillag fényénél látszik a harcz-

mező, melyet elhullottak és elefántok tetemei takarnak el. Távolról visszhangzik a kürtök harsogása.

Ő csodálja az éj gyönyörű látványát, de csakhamar lábai inognak s előbbi nyughelyére veti magát vissza.

Az élet talánya mindig nyugtalanítá; ezt most érzi leginkább, midőn sejtí, hogy örökre el kell válnia. Maximushoz fordul tehát, hogy fejtené meg neki a szellem és test között viszonyt. De Maximus ki nem elégíti őt, mert Julián nem akarja hinni, hogy a szellem csak az anyaghoz vonzódik s hogy azért vándorol egy testből a másikba. Az anyagnál sokkal becsesbnek tartja ő a szellemet. Ha ezt miveljük, tanítjuk s fölvilágosítjuk szüntelen; meg van a remény, hogy majdan elérjük a tökély fokát.

τὸ μέρος τὸ πολῦτιμον

*Ἔστί τὸ πνεῦμα. Τοῦτο βελτιώσαντες,
Διδάσκοντες ἀπαύτως, καὶ φωτίζοντες,
Ἐλπίς ὑπάρχει, ὅτι εἰς τὸ τέλος
Ἡμέραν τέλος φθάσωμεν ποτὲ τινα.*

Julián mind inkább elgyengül; vizet kér; azután behivatja összes barátait, hogy utolsó *Isten hozzád*-ot mondjon mindegyiköknek.

Midőn mindannyian körülállták, így szóla hozzájuk: — Óh balcsapás! törekvésem sikertelen, hogy a sűrű tudatlanság áramlatát gátolva, fölvilágosítást nyújtsak a föld lakóinak. A mit kivívtam, az halálom által ismét elveszend; mert a kereszt vallása, mely ellen annyira harcolék, a gondolat, a tudomány minden szikráját megöli; vakhit, tudatlanság fog ülni trónokon; viszály, siralmak, üldözések, gyilkolás fogják a népeket pusztítani s a nagy sötétség sűrűjében kiálszik még a műveltség végtűzhelyén is, Hellasban, a fény sugár. Barbárok dúló fergetegje vizözön gyanánt északról elborítja majd a földet, áztatva vérrel romjait; s aludni fog majd századok hosszú során keresztül félelmetes nyomás alatt. És telve lesz nagy megvetéssel s vészhozó bukással is. Iszonytató bú tépi szét a lelket. Reménytelenség! Csüggedés tehát! . . . De ime, látszik messziről egy fény sugár, mely megaranyozza a láthatárt. Lassankint ismét eltűnik a nagy homály; szétoszlik a kereszt

nyomasztó fellege, mely a világot teljesen meggyilkolá, és a világosság, öröm s előmenet új, fényes napja ismét fölkelőben van. Nem halt meg ő, csak nyugodott a szép, imádott Hellasom. Mihelyt a fölvilágosultság legelső fény sugára feltűnik, elhagyja sírját, rongyait, bilincseit eldobja s csak »Szabadság« hangzik ajkain. —

*Ὁ σιμφορά! μεταίως ἐκοπίασα,
Τὰ φᾶλα ἵνα σταματήσω κίνητα
Τῆς παχνίης ἀγνοίας, καὶ παύσω ἡμᾶς
Τῆ οἰκουμένη ἀδύτης ἐνήμενον,
Ἐμοῦ θανάτου, ἄρδην ὀλισθήσεται.*

*Ἡ θρησκεία τῶν χριστιανῶν,
Ἦν ἐπιμόνος τόσον ἐπολέμησα,
Κατακατήσει, πάντα καταστρέφουσα
Σπινθήρα διανοίας, καὶ μαθήσεως,
Ἡ δεισιδαιμονία, καὶ ἡ ἀνομία
Τῆς οἰκουμένης πάσης βασιλεύσουσι,
Σφαγαὶ καὶ θρήνοι, ἔρως καὶ διωγμοὶ
Τοῖς παραθλίωσι δεκατίσιν λαοῖς,
Κ' ἐν τῇ σκοτίᾳ τῆ πυκνῇ σβεσθήσεται
Καὶ ἡ ἐσχάτη τῆς ἐστίας τοῦ φωτός,
Τῆς προσφιλοῦς Ἑλλάδος, φωτεινὴ ἀκτίς.
Βαρβάρων τέλος νέφη καταστρεπτικὰ
Ἐκ τοῦ Βορρᾶ τὸν κόσμον κατακλύσουσι,
Ποτίζοντα αἱμάτων τὰ ἐρείπια,
Κ' αἰῶνας ὄλους ἐμαῶντην φοβερὸν
Ἡ γῆ ὑπνώσει, πλήρης ἐκφανλίσεως,
Ἐπάτης, ὀλεθρίας, καταπτώσεως.
Σπαράσσει τὴν ψυχὴν μου λύπη φοβερὰ!
Ἀπελπισία ἔρα, καὶ ἀγνοῖσι,
Ἀπελπισία! . . . Πλὴν τί βλέπω; ἀμυδρά
Φωτὸς ἀκτίς χροσίζει τὸν ὀρίζοντα,
Μεμακροσμένον. Κατ' ὄλλγον αἴθεται
Τὸ σκότος αὐδύς, αὐδύς διαλύονται
Τοῦ Γαλιλαίου τὰ βαρῆα σύννεφα,
Τὰ σύμπαντα τὸν κόσμον κατακτιζάντα,
Καὶ νέα πάλιν ἀνατέλλει, καὶ λαμπρὰ*

Ἠγάρα φάτων, καὶ προόδον καὶ ζωῆς
 Οὐκ εἶχε τελευτήσαι, ἀνεπαύετο
 Ἡ τροσιγλήτη, ἡ ὄραία μου Ἑλλάς.
 Εἰς τοῦ φροῦδὸς τὴν πρώτην ἀντιανέχλασιν,
 Ἀδὴν τοῦ τάγου βλέπω ἀναζώπτονσαν,
 Τὰς πίδας καὶ τὰ ἰάνη ἀποροίπτονσαν,
 Κ' ἔλεν θέρειά αἰθίς ψαθροῖζονσαν.

— Látom, folytatja Julián, hogy a föld a tökély útján nemes léptekkel ismét előre induland; s hogy végre az otrombaság s vakhit örök időkre vesztik el gyűlölt uralmukat. De késni fog soká ez örvendeztető idő. Azonban jönni fog, barátaim; azért a míglen éltek, fáradozzatok híven, tanítva, fölvilágosítva másokat, keresve ernyedetlenül csak a valót.

E szavak után kiadta nagy lelkét. Mindannyian kétségbeesetten állnak körötte.

Szerzőnek e szép drámáját nem lehet, úgy a mint van, a színpadon előadni, mert 8882 versből s 1520 prósa sorból áll. S ha egy prósa sort csak egy versnek tekintünk, akkor az egész költeményt 10402 versből állónak mondhatjuk, mely nyomtatásban nagy nyolczadrét-alakban 31 ivre terjed.

E dráma tehát terjedelmesebb, mint Aeschylus fönmaradt összes drámái, melyek 8117 verset foglalnak magokban. De felülmulja Sophokles hét drámájának terjedelmét is, melyek összesen 10341 versből állnak.

E nagy terjedelem onnan származott, mivel a drámában szereplő személyek az égi és földi dolgokról nagyon hosszasan elmélkednek.

Jóllehet e böleselkedések kedves olvasmányul szolgálnak, a színpadon még is akadályoznák a cselekvény gyors fejlődését s nagy próbára tennék a hallgatóság türelmét. Kihagyásukkal tehát nemcsak nyerne a színpadi előadás, hanem mély, maradandó hatással is volna a néző közönségre.

A gyöngye lelkű Konstantius, ki majdnem minden perczben mást határoz, megmutatná a hallgatóságnak az ingatag

jellem káros következményeit; Eusebiában megsíratná az anyai szeretet átváltozását oly érzelmmé, mely, mielőtt a bűn küszöbén átlépne, a sírba viszi; az elvetemült udvaroncok látására őrizkedni tanulna azoktól, kik a hű ragaszkodás, barátság, hazafiság álarca alatt önbasznukat hajbászszák; a vallási villongások hallatára meggyőződnek, hogy sokkal jobb egymással testvéri szeretetben élni, mint oly dolgok miatt, melyeket az Istenen kívül senki sem tudhat, egymást halálig üldözni; a szerencsétlen Helle elszánt küzdelme vallás és szerelem között aggálylyal, félelemmel, sajnálattal tölténé el keblét, s méltán kérdezné: nem jobb-e a szerelemért élni, mint a vallásért öngyilkossá lenni? Végre Juliánban meglátná mind ama kellékeket, melyeket Aristoteles óta egy tragikai hősből megkívánunk; mert ő tiszta lelkű, igazságszerető, fölvilágosodás után törekvő, az emberiséget a babona és zsarnokság igája alól fölszabadítani akaró férfiú. Csak egy hibája van, hogy a keresztyén vallást tartja a világon minden baj és nyomor kútforrásának. Ez indítja őt a keresztyénség elleni, nem fegyveres, nem pusztító, hanem szellemi, rábeszélő küzdelemre, mely az ő tragikai bukását idézi elő.

Az olvasót vagy nézőt elragadja Julián bölesesége, langesze, ember- és hazaszeretete annyira, hogy vele lelkesülve, nagy tervei kivételéhez segédkezet szeretne nyújtani; de látván tragikai végét, siratja hibáját s korai bukását.

Ha már most az előttünk fekvő dráma czélját vizsgáljuk, ezt leginkább magától a szerzőtől tudhatjuk meg. Erre nézve Rankavis Kleon ama baráti levelében, melylyel munkáját nekem megküldeni szíveskedett, így nyilatkozik: »Midőn Julián nagy jellemét választottam hősmömmé, kettős czélom volt: történelmi szempontból hű képét rajzolni ama különös századnak, melyet Byzaneznak első görög császára megdicsőített; s bölesészeti tekintetből nem annyira a kihaló pogányság harcát a keresztyénség ellen, mint a keresztyénség és előhaladó tudomány közötti küzdelmet esetelni.

Erre azt mondhatnák ugyan némelyek, hogy Julián nem mozdította elő e küzdelemben a tudományt, mert ő a keresztyéneket a görög remekírók olvasásától eltiltotta s így maga gátolta a görög tudomány terjedését.

De ez az állítás ellenkezik a történelmi hűséggel. Julián csak azt rendelte, hogy a keresztyének közül azok, kik a görög isteneket ócsárolják, ne magyarázzák az iskolákban az ifjaknak a görög remekírókat; mert a ki mást érez és mást tanít, az épen oly távol látszik lenni a tudománytól, mint attól, hogy becsületes ember. *ὅστις ἔτιμα μὲν ἑρπονῆ, διδάσκει δὲ ἔτιμα τοὺς πλησιάζοντες, αὐτὸς ἀπολελεῖσθαι τοσοῦτον δοκεῖ τῆς παιδείας, ὅση καὶ τοῦ χρηστέως ἀνὴρ εἶναι.* Ezt írja Julián a 41-ik levélben. Azután folytatja: Homér, Hesiod, Demosthenes, Herodot, Thucydides, Isocrates, Lysias az isteneket tartják minden tudomány vezéreinek. Azért képtelenségnek tartom, hogy magyarázóik beestelenítsék az isteneket, kiket amazok tiszteltek. *ἀτοπον οἶμαι τοὺς ἐξηγουμένους τὰ τοιούτων ἀτιμάζειν τοὺς ὑπ' αὐτῶν τιμηθέντας θεοὺς.* De azért nem parancsolom nekik, folytatja, hogy megváltoztatván véleményeket, az ifjakkal társalogjanak; hanem választásukra bízom: vagy nem tanítani, a mit nem tartanak jónak, vagy, ha tanítani akarnak, tetteleg megmutatni a tanítványoknak, hogy sem Homér, sem más írók, kiket magyaráznak s kiket mint istentelenekeket, esztelenekeket vádoltak, nem olyanok. Ha pedig azt gondolják, hogy ama görög írók az istenek dolgában tévedtek, menjenek a keresztyének templomába, magyarázandók Mátét és Lukácsot. A mely ifjunak pedig tetszik hozzájok járni, el ne tiltassék; mert nem volna okszerű, az ifjakat, kik még nem tudják, hogy hová fordúljanak, a legjobb úttól eltiltani s akaratuk ellen és félelem által az ősi vallásra téríteni; jóllehet jogszerű volna, valamint az elmebetegeket, úgy ezeket is akaratuk ellen gyógyítani; mindamellett mindnyájának megbocsáttatik ez a betegség; mert én azt tartom, hogy az esztelenekeket tanítani kell, nem pedig büntetni. *καὶ γὰρ οἶμαι διδάσκειν ἀλλ' οὐχὶ ζολάζειν κατὰ τοὺς ἀνοήτους.*

Ha Julián eltiltotta a keresztyéneket a görög írók olvasásától, mikép írhatta volna 35-ik levelében Porphyriusnak: »Györgynek (keresztyén főpapnak) számos és nagy könyvtára volt mindennemű bölcsészekből és számos emlékirókból, s azok között nem voltak legkevesebbek a keresztyének könyvei?»

Rankavis Kleon drámájának irányát illetőleg, némelyek elítélendik talán mint olyant, mely ártalmas az együgyűeknek

és veszélyes eszméket hirdet. Ő azonban ellenkezőleg van meggyőződve; mert szerinte egyedül egy örök istenség létezik, az igazság, mely soha sem árt s a keresztyén hitben is foglaltatik. De a keresztyénséget legtisztábban őrizték meg, Rankavis Kleon szerint, a görögök. Kék egök alatt a papok sohasem vágták föl az anyák méhét, hogy kereszteljék meg a magzatát; soha sem tolakodtak a családokba viszályt vetve, gondolatokat megölve s pénzért bünbocsánatot vagy helyet a paradicsomban eladva; s a görög ifjuság nem jár négyszer napjában a templomba, mint az angoloké és soha sem tartá bűnnek, lábait vasárnap tánczra emelni, mint a britannok.

Julián nem szerette ugyan a keresztyéneket, de nem is bántalmazta. Ezt bizonyítja saját levelei.

A 6-ik levélben ezt írja Artabiusnak: Az istenekre! én nem akarom, hogy a keresztyének megölettessenek vagy jogtalanul veretessenek, vagy akármi más bajt szenvedjenek. *Ἐγὼ νή τοὺς θεοὺς οὐτε κτελεσθαι τοὺς Γαλιλαίους οὐτε τύπτεσθαι παρὰ τὸ δίκαιον οὐτε ἄλλο τι πύσζειν κακὸν βούλομαι.*

A 30-ik levélben írja Aëtius püspöknek: a Konstantius által száműzött keresztyénekek elengedtem a száműzetést, neked pedig nemcsak elengedem, hanem megemlékezvén régi ismeretségünkről és társalgásunkról, buzdítlak is, hogy hozzám jöjj.

A 42-ik levélben ezt írja Hecebolusnak: »Én az összes keresztyénekekkel oly szelíden és emberszeretőleg bánom, hogy senki semmiféle erőszakot ne szenvedjen, sem templomba ne huzdoltassék, sem más valamiben akarata ellen ne bántalmaztassék.«

Ἐγὼ μὲν ζέλομαι τοὺς Γαλιλαίους ἁπαντὶν οὕτω πρώτως καὶ φιλιανθρώπως, ὥστε μηδὲν μηδαμοῦ βίαν ὑπομένειν, μηδὲ εἰς ἑσθὴν ἐλκεσθαι, μηδὲ εἰς ἄλλο τι τοιοῦτον ἐπηρεάζεσθαι παρὰ τὴν οἰκίαν πρόθεσιν.

Az 51-ik levélben emlékezteti Bostra lakosait, hogy az ő elődje alatt a keresztyéneket, főleg az úgynevezett haeretikusokat, száműzték, vagyonuktól megfosztották s megölték. Ő pedig visszahitta a száműzötteket s visszaadta az elkobzott jószágokat. Azután inti őket, hogy ne esküdjenek össze a keresztyén papokkal a fennálló rend ellen s csak szokott imádsá-

gaikat végezzék el velök. De a pogányvallásúaknak is meghagyja, hogy ne bántsák a keresztyének templomait; mert beszéd által kell az embereket rábirni és tanítani, nem pedig verés, bántalom s a test kínzása által. *λόγῳ παιδευοῦναι καὶ διδάσκειν τοὺς ἀνθρώπους, οὐ πληγαῖς, οὐδὲ ἕβραιον οὐδὲ αἰσχρῶ τοῦ σώματος.*

A mit tehát a későbbi keresztyén írók Julián császárnak a keresztyének iránti kegyetlenségéről állítottak, az csupa rágalom.

Szólni akarok még Rankavis Kleon irányáról, mely minden dicséreten följül áll. Az ő nézete szerint a görög népnyelv, melynek különféle tájszólási sajátosságai vannak, száműzetendő magasabb igényű irodalmi művekből. Azért mellőzi a népies nyelv alakjait s nagyon keveset tér el a classicus görög nyelvtől. Csak az óhajtómód régi alakját nem tartja többé visszahozhatónak.

Az általam idézett eredeti helyekből meggyőződhetik minden görögül értő, hogy az ó-kori és mostani görög irodalmi nyelv között alig lehet határvonalat húzni. Azért nem is tartottam szükségesnek, hogy az idézetek egyes szavait megmagyarázzam. A ki Polybiust vagy siciliai Diodorust érti, az Rankavis Kleont is fogja érteni.

A NEVEK

uk és ük

SZEMÉLYRAGAIRÓL.

IMRE SÁNDOR

L. TAGTÓL.

BUDAPEST, 1879.

A M. T. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)